

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRU HEDEVIG BAGGER

FRIEDRICH FRØBEL

ET LIVSBILLEDE

KJØBENHAVN

FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO.
KJØBENHAVNSKONTORET

FRIEDRICH FRØBEL

FRIEDRICH FRØBEL

ET LIVSBILLEDE

AF

FRU HEDEVIG BAGGER

HISTORISK DEL

KØBENHAVN
FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO.
KØBENHAVNSKONTORET

INDHOLD.

	Side
Forord	7
Indledning	9
Barndom. 1782—1797.	15
Ungdom. 1797—1802	21
Vandreaar. 1802—1816	29
Nationalopdragelsesanstalten i Keilhau. 1817—1831	43
I Svejts. 1831—1836.	59
Frøbel og Børnehaven. 1836—1851	67
Sidste Leveaar og Død. 1851—1852	97

FORORD.

Fr. Frøbel, Virksomhedsdriftens Pædagog, har i Forfatterinden af denne Bog fundet sin danske Biograf. Ingen anden har her hjemme med saa stor Kærlighed, Udholdenhed og Offervillighed arbejdet paa at føre Frøbels Undervisningstanker ud i Livet. Gennem Oprettelsen af Børnehaver og Folkebørnehaver har hun i en Menneskealder arbejdet for disse, og i sit Seminarium for Uddannelse af Frøbel-Lærere virker hun endnu trods de graa Haar. Det centrale i hendes Undervisning er Frøbel, og ganske naturligt har hun ønsket at give sine mange Elever fra Fortid og Nutid en lidt bredere Levnetsskildring af ham, end der kunde eller kan gives i »Timerne«. Med sit indgaaende Kendskab til Emnet er hun den rette til at skildre Frøbels underlige urolige og omflakkende Liv. Hun følger ham fra Vuggen til Graven, og hun tager med alle de herlige Mennesker, der i Kampens haarde Dage trofast stod ved hans Side, saaledes at man ogsaa faar et levende Billede af dem, f. Eks. af Langethal, Middendorf, Barop og ikke mindst af hans kære Brødre, Christoffer Frøbel og Christian Frøbel.

Det har været Forfatterindens Opgave i strengeste Forstand at give en *Biografi*; derfor gør hun ikke Rede for de Tanker, der til de forskellige Tider sysselsatte Fr. Frøbel, f. Eks. i hans »Menneskeopdragelse«, men holder sig kun til *Børnehaven*, skønt denne kun er et enkelt om end be-

tydningsfuldt Led af hans Pædagogik, idet den mere teoretiske Del vil fremkomme i et senere Bind. — Som Bogen er, vil den være kærkommen for alle Frøbel-Venner og kunne give dem, der ikke kender den interessante Pædagog, et klart Billede af hans Livs Tilskikkelser.

København i April 1916.

Fr. Thomassen.

INDLEDNING.

Vandringssangen, der gengives Side 52—53, er som et Symbol paa Friedrich Frøbels virksomme Liv, paa den evige Higen, der førte ham gennem mange Omskiftelser mod et Maal, som først lidt efter lidt og til Dels ved andres Hjælp blev ham fuldt bevidst. Hans Liv blev en Vandring fra Sted til Sted og en trinvis Udvikling under Indflydelse af mange forskellige Paavirkninger.

Frøbels Barndom falder i den saakaldte „Oplysnings-tid“, da Hovedinteressen samlede sig om en nyttig men noget aandløs Kundskabstilegnelse i Skolen, en Tid, der satte dybe Spor i den danske Skole gennem Skolelovene af 1814. Men selve hans Opdragelse i den stille thüringske Præstegaard havde sine Forudsætninger i den strenge *pietistiske* Tankegang, som længe beholdt sin Plads i Forældrenes Forhold til Børnene. Det er bekendt nok, at den pietistiske Skoleretning, der udgik fra Mænd som *Francke* og *Niemeyer*, udviklede sig til Sans for det reale, det naturlige og det anskuelige, som vi tydeligt ser det af Niemeyers Opdragelseslære; en stærkere og mere alsidig Udformning af den samme Grundtanke finder vi hos *Rousseau* og hos den, der i saa mange Henseender blev Frøbels Læremester, den store Menneskeven og Børneven *Pestalozzi*. Hvad der dæmrede hos Pestalozzi, kom til klarere Udfoldelse hos Frøbel derved, at han paa et ret sent Trin af sin Udvikling

samlede hele sin Energi om en begrænset Opgave: »*Smaa-
børns Opdragelse og Beskæftigelse i Overensstemmelse med
Barnenaturens Krav.*«

Men Frøbels Barndom falder tillige sammen med den franske Revolution 1789; hans Ungdom og første Manddom faar da Præg af de store Omformninger i Europas politiske Forhold, der fremkaldtes ved Revolutionen og det senere napoleonske Herredømme; særlig paavirkes hans Udvikling af Frihedskrigen efter 1812, der ikke blot bragte Tyskland politisk Uafhængighed, men fremkaldte en Gæring i de unges Tankegang. Begejstringen hos de unge, der følte sig stærkt grebne af *Fichtes* »Taler til det tyske Folk«, førte til en national Løftelse, der søgte nye Veje i Politik, i Literatur og Kunst, i Opdragelsens Form og Indhold. Frøbel og hans Venner vil, som han siger, lægge Grundvolden til en ny Tid ved en national tysk »ny Opdragelse«. Under Indflydelse af denne Tanke er det, at Frøbel udfører sin vandrende Apostelgerning, der fylder hans Manddomstid og tilsidst samler sig om den særlige Opgave: »*Smaa-
børns Opdragelse.*« Han lever længe nok til at opleve og blive ramt af det politiske Tilbageslag, der begyndte med Wienerkongressen 1815 og knuste Frihedsbestræbelserne af 1848.

Med sine Fortrin og Mangler var Friedrich Frøbel en mærkelig Mand, en af de Aander, der sætter Spor i Opdragelsens Udvikling gennem Tiderne. Hans jordiske Vandring med dens Kampe og uselviske Stræben, som skildres i de følgende Blade, vil da kunne følges med Interesse af alle dem, der har tilegnet sig vor Tids Sans for et sundt og naturligt Barneliv.

Idet jeg nu herved udsender denne lille Bog til Hjælp for Frøbelseminariets Elever og til Oplysning for alle dem, der

har spurgt: »Hvem var egentlig Frøbel?«, tænker jeg med Glæde og Taknemmelighed paa den Medvirkning til Arbejdets Begrænsning, Fremme og Fuldendelse, der er blevet mig til Del af Hr. Justitsraad, Musæumsdirektør *Thomassen*, Hr. Etatsraad *Joakim Larsen* og Hr. Skoleinspektør *Bagger*.

Jeg bringer herved dem alle min bedste Tak.

København i Juni 1916.

Hedevig Bagger.

BARNDOM

1782—1797

Den 21. April 1782 fødtes Friedrich Frøbel i Oberweissbach, en lille By i Thüringen. Byen ligger højt oppe i Thüringerwald og hører under Fyrstendømmet Schwarzburg-Rudolstadt. Hans Fader, Johann Jacob Frøbel, var Præst i et stort vidtstrakt Sogn med 5000 Mennesker, der ifølge Naturforholdene boede spredt omkring imellem Bjergene. Hans Moder var Jacobine Eleonore Frederikke Hoffmann. Efter at have født Friedrich til Verden blev hun svagelig og døde allerede 1783.

Dette, at han saa tidlig mistede sin Moder, blev ikke alene den første Begivenhed i hans paa Begivenheder saa rige Liv, men fik tillige en indgribende Indflydelse paa hele hans Udvikling som Menneske.

Pastor Frøbel rejste meget omkring i sit store Sogn, hvor han med Nidkærhed varetog sine Pligter som Sjælesørger; og da han var en indsigtfuld Mand, der i mangfoldige Sager bistod sine Sognefolk, kunde han ikke være ret meget hjemme. Den lille Friedrich var altsaa overladt til Tyendet og til sine store Brødre, af hvilke især Christoffer og Christian siden hen i Livet viste sig som trofaste Brødre imod ham.

I Aaret 1785 tog Pastor Frøbel sig en ny Hustru, hvorved Friedrich altsaa fik Stifmoder. Dennes kvindelige Ind-

flydelse gjorde sig i høj Grad gældende hos Barnet, der kom til at omfatte hende med Kærlighed og Hengivenhed; desto større blev derfor Smerten og Skuffelsen for ham, da hun, efter at have faaet et Barn selv, helt forandrede sin Adfærd imod ham, blev kold og afvisende, ja endogsaa omskiftede den hidtil brugte fortrolige Tiltaleform „Du.“ med „Han.“ Dette sidste følte han som en stor personlig Krænkelser. Det var, som skabte denne Tiltale et tomt Rum imellem dem. Friedrich trak sig tilbage ind i sig selv. Hans Sjæl var fuld af Sorg, der blev følt langt dybere, end man skulde tro det muligt for et Barn i hans Alder. — Den dybe Ensomhed, hvori han levede, bidrog hertil.

Da Pastor Frøbel levede i Uenighed med Byens Skolelærer, vilde han ikke betro sin Søns Undervisning til ham, men satte ham i Byens Pigeskole, hvor der altsaa ikke fandtes passende Kammerater for ham. Andre Legekammerater kunde han heller ikke erhverve sig, da det var ham strengt forbudt at gaa udenfor Præstegaardens Have og Grund. Saa maatte han da blive derinde. Han fordybede sig nu i den rige Natur og levede med den som sin bedste Ven, idet han nød dens Skønhed og Undere.

Det var Friedrichs store Dage, naar hans Broder Christoffer besøgte Hjemmet, for han talte med ham, besvarede hans Spørgsmaal og forklarede ham, hvad han ønskede at vide, og meget andet, som laa ham paa Sinde. Han havde saaledes lagt Mærke til Hasselbuskens Hanblomster, der jo altid er saa tidlig paa Færde, alt i Februar, længe før Busken har faaet Blade. Det havde undret ham saa meget, og han havde spurgt sig selv, hvor mon det kunde være. Christoffer forklarede ham saa, at det var Hanblomster, der siden, naar Hunblomsterne var sprunget ud, befrugtede dem; hvorledes Frugten saa modnedes i Tidens Fylde med tusinde Spirer til nyt Liv. Denne Forklaring opfyldte ham med Beundring over Naturens Skønhed og harmoniske

Enhed; tidligere havde han nemlig for Broderen udtrykt sin Sorg over, at en Akt, der for Planterne var saa smuk og lige til, skulde være saa syndefuld for Mennesker. Man ser heraf, at den lille Friedrich havde hørt godt efter, naar den strenge Hr. Faders myndige Ord havde revset de usædelige Sognebørn. Han havde hørt og tænkt sin Del, dette ensomme tiaars Barn. Ak, om han dog blot havde haft et Arbejde at udføre, noget at gøre; men ingen tænkte paa eller lagde Mærke til hans store Virksomhedstrang. Saa pillede han lidt hist og her ved Ting, som det ikke var tilladt at røre ved; saa gik et og andet itu; saa vankede der Skænd, undertiden Straf. — Det kunde hænde, fortæller et stedligt Sagn, at han blev sat ned i Husets mørke Kælder. Der var sort og fugtigt; kun en Ånelse af en Lysstraale trængte gennem Sprækkerne, udskaarne i Døren.

Udenfor grønnedes Bjerget, og de unge Æbletræer blomstrede.

I Aaret 1792 skete der endelig en Forandring til det bedre i Barnets Kaar, idet man i Præstegaarden fik Besøg af den afdøde Fru Frøbels Broder, Superintendent Hoffmann fra Ilm. Denne kloge Mand, som paa det nøjeste gennemskuede de uheldige Forhold, hvorunder Søstersønnen levede, foreslog i et Brev Pastor Frøbel, at han skulde overlade ham Drengen for en Tid, at han kunde komme i en passende Skole.

Det gode Tilbud blev modtaget; og snart efter drog Friedrich saa ind i sin Morbroders kærlige Hjem, hvor han tilbragte fem lykkelige Barndomsaar. Hoffmanns Svigermoder, som efter Hustruens Død førte Husholdningen, kom Barnet i Møde med Mildhed og Godhed i alle Forhold, hvor han før havde været vant til Strenghed og Haardhed. Atmosfæren, han nu levede i, var gennemtrængt af Tillid paa

alle Omraader, hvor han tidligere kun havde mødt Mistro. Det var en Forandring!

Friedrich kom nu i Drengeskole. Han var her meget flitig og udviklede sig stærkt aandeligt som legemligt. Ganske særlig glad og stolt var han den Dag, han for Alvor kom med i Drengenes Leg. Ogsaa hans Fritid formede sig her lys og lykkelig for ham. En dejlig Have hørte til Huset, og i den smukke Omegn havde han Lov til at færdes, som han vilde. Naar han blot passede sit Skolearbejde og var præcis til Maaltiderne, kunde han ellers komme og gaa, som han havde Lyst til. Han paa sin Side var da ogsaa højst samvittighedsfuld og nøjagtig med, hvad der var paalagt ham, saa at han endogsaa en Gang, da han havde forsinket sig, vadede igennem en rivende Strøm for ikke at komme for sent til Middag. 1797 vendte han efter Konfirmationen tilbage til Fædrenehjemmet.

UNGDOM

1797—1802

2*

Nu gik Friedrich igen hjemme og havde ikke noget at tage sig til. Uagtet hans Evner afgjort pegede i Retning af et Studium, var der dog ikke Tale om, at han kunde komme til at studere, fordi hans Stifmoder afgjort satte sig derimod. Da man efter Konfirmationen skulde vælge en Stilling for ham, tænkte man nærmest paa at faa ham anbragt paa et Kontor, fordi han skrev smukt og regnede godt. Der indløb imidlertid et Tilbud til ham fra en Skovrider i Hirschfeld ved Saale om at komme der som Elev imod at deltage i alt Arbejde, og da Friedrich selv havde mere Lyst hertil, fordi han der kunde komme til at færdes i Naturen, bestemte man sig til at modtage det. Ifølge de Tidens Skik blev der da oprettet en Kontrakt imellem Pastor Frøbel og Skovrideren; og det blev i denne bestemt, at Friedrich skulde komme til ham paa et toaars Ophold og arbejde for ham imod at modtage Uddannelse som Forstmand. Saa forlod han da snart Hjemmet. Ved Afskeden faldt mange Formaninger og deriblandt følgende Ord: „Og kom saa blot ikke og klag over noget, for af os faar du ikke Medhold.“

Friedrich havde ikke Lykken med sig i Hirschfeld. Vel var Skovrideren en ganske dygtig Mand, men han var aldrig hjemme, fordi han opholdt sig paa en Tømmerplads længere nede ved Floden, hvortil der blev flaadet Træ ned fra

de ovenfor liggende Skove. Der kunde altsaa ikke være Tale om, at Skovrideren kunde give ham Undervisning, for det kunde der ikke blive Tid til.

Friedrich maatte saa skøtte sig selv og arbejde alene. Han studerede nu de Bøger i Skovriderens Bibliotek, som omhandlede Matematik og Forstvæsen, drev Topografi paa egen Haand og samlede Planter til et Herbarium. Han var saa heldig at gøre Bekendtskab med Egnens elskværdige Læge, der fattede Interesse for hans forladte Stilling, indbød ham til sit Hjem og laante ham gode Bøger, der vejledte ham til at gøre Naturstudier. Jo længere han levede i Naturen, desto mere fordybede han sig i den, saa den blev Genstand for al hans Stræben, Kærlighed og Interesse.

Men Tiden gik. En skøn Dag vaagnede Skovrideren til Bevidsthed om, at nu var de to Aar omme; og han vidste jo med sig selv, at han havde ikke lært den unge Frøbel noget. Efter Frøbels Fremstilling i hans senere Brev til Hertugen af Meiningen skal Skovrideren da have søgt at undskylde sin Forsømmelse ved nedsættende Ytringer om Friedrichs Flid og Nemme i et Brev til Faderen.

Saa rejste Friedrich da fra Hirschfeld og begav sig trøstig paa Vandring hjem efter. Han kom imidlertid paa Vejen gennem den By, hvor Christoffer Frøbel var Præst. Denne havde hørt fra sin Fader, og Brødrene kom nu til at udtale sig for hinanden med Hensyn til Opholdet i Hirschfeld, og Christoffer erfarede nu hele Sandheden angaaende denne Sag. Han gennemsaa med Interesse de Arbejder, som Friedrich havde udført paa egen Haand, og opdagede, at han i Virkeligheden havde været meget flittig. Saa beholdt han Friedrich hos sig og skrev til sin Fader, hvorledes det forholdt sig.

Siden rejste Friedrich saa hjem og blev modtaget af den triumferende Stifmoder, der saa ud som den, der havde vidst, at det nok vilde gaa, som det gik. Friedrich udtrykte

sin Smerte som saa: »Ved Hjemkomsten var der ingen Glæde, alt var saa dødt og saa koldt.«

De Tanker, med hvilke han betraadte Hjemmet, var og maatte være smertefulde og bitre.

Da Friedrich havde været hjemme i nogen Tid, skulde der sendes Penge til Jena, hvor Broderen Traugott studerede, og det hastede. Det hastede nemlig al Tid, naar Traugott skulde have Penge. Pastor Frøbel bestemte da, at Friedrich kunde faa Lov til at rejse til Byen med disse Penge, og kort efter befandt han sig i Universitetsbyen, Maalet for alle hans Ønsker. Der var paa den Tid otte Uger af Sommersemestret tilbage; og Traugott skrev nu til Faderen, at han syntes, at Friedrich kunde faa Lov til at tilbringe disse otte Uger i Jena, saa kunde de følges ad hjem. Hertil gav Faderen sin Tilladelse. Frøbel benyttede disse otte Uger vel. Han studerede Topografi og Situationstegning og vendte fornøjet hjem med Traugott ved Sommerferiens Begyndelse. Her blev hans Lykkefølelse dog straks dæmpet af Stifmoderens kølige Spot, idet hun bemærkede, »at nu kunde han rigtignok ogsaa sige, at han havde studeret i Jena.«

Og dog skulde Friedrich virkelig komme til at studere i Jena, om end kun for en kortere Tid. Han havde en lille Mødrenearv, som blev bestyret af en Formynder, og han opnaaede nu endelig Faderens Tilladelse til at anvende disse Penge hertil. Efter Sommerferien fulgtes Traugott og Friedrich da ad til Jena, den sidste ganske beruset af Glæde over alle de Kundskaber og Indsigter, han skulde hente sig der. »Cameralia«, Statsvidenskab, valgte han til Hovedstudium, men arbejdede ved Siden heraf med mangfoldige andre Fag, som interesserede ham. Han var til Mode som Aladdin i Tryllehulen, da han skulde til at forsyne sig med alle de herlige skinnende Frugter; han vidste næppe, hvor han skulde begynde. Foreløbig valgte han ved

Siden af sit Fagstudium Matematik, Fysik, Kemi, Topografi og Landmaaling. Han gav sig ogsaa meget af med Mineralogi, men det faldt ham noget vanskeligt.

Som man kan tænke, førtes der i Jena et muntert Studenterliv, men heri deltog Frøbel ikke; dels var han af Naturen tilbageholdende og beskeden, dels forekom det ham, at med alt det, der var gaaet forud, havde han hverken Raad eller Tid til sligt. Det gjaldt for ham om at arbejde ved Nat og ved Dag, tidlig og silde, for at oprette, hvad der var blevet forsømt. Og det gjorde han.

Under disse Omstændigheder kan det vel betragtes som ganske tragisk, at hans flittige Liv skulde blive afbrudt af en Katastrophe, hvori han var ganske uden Skyld.

Hans Broder Traugott, der med stor Iver deltog i alle Studenterfornøjelser og derfor brugte mange Penge, var i sidste Del af Aaret 1800 kommet i Pengeforlegenhed og overtalte nu Friedrich til at laane sig sin lille Kapital til Dækning af Gæld. Han lovede, at den skulde blive tilbagebetalt i rette Tid. Dette skete imidlertid ikke, og i Vintersemestret 1801 kom Friedrich derfor i en aldeles utaalelig Pengeforlegenhed. Han var saa nedtrykt heraf, at han var lige ved at blive sindssyg. Han maatte nøjes med utilstrækkelig Ernæring, og de kære Forelæsninger maatte han give Afkald paa, fordi han skammede sig alt for meget til at vise sig der, da han ikke havde betalt sine Lærere for den sidste Termin. Han havde en Forestilling om, at alle kunde se det paa ham; naar han en Gang om Dagen gik hen til sin Spisevært, skyndte han sig om Gadehjørnerne med Frakkekraven smøget op om Ørene. Man skal vanskelig kunne tænke sig en pinligere Situation, og Gældsposten paa Spiseværtens sorte Bræt voksede bestandig. Da Friedrich nu ikke kunde betale, henvendte Spiseværten sig til Hr. Pastoren i Oberweissbach med Krav paa sit Tilgodehavende. Men, som det er bemærket i Indledningen, den

Tid kendte ikke til blødsøden Eftergivenhed, og Friedrichs Fader nægtede at betale Pengene, han henviste til Formynderen, som heller ikke vilde betale.

Faderen og Formynderen drøftede nu Sagen saa længe imellem sig, at Friedrich imedens maatte vandre i Gælds-fængsel. Katastofen naaede herved sin Afslutning, og for Friedrich var det næsten, som der indtraadte en Lindring, nu da den stærke Spænding var udløst. Han fik et Arbejdsbord med Bøger anbragt i sin Fængselscelle og begyndte nu igen for Alvor at læse, flittigere end nogensinde. I ni Uger fuldendte han et geometrisk Prøvearbejde, som tidligere var paabegyndt, og studerede Øjeblikkets mest moderne Bog af Winckelmann: »Briefe über die Kunst«. Vi befinder os jo i Tysklands poetiske Guldalder, hvor store Digtere som *Goethe* og *Schiller* havde lagt ny Grund for en romantisk Literatur, og Sansen for Oldtidens Kunst var vaagnet under Indflydelse af *Lessing* og *Winckelmann*, i Danmark ved *Thorvaldsens* Værker. Tillige arbejdede han paa at udvide og befæste sine nu noget afblegede Kundskaber i Latin. Saa blev Pengene endelig betalt, og Friedrich vendte hjem. Det siger sig selv, at Hjemkomsten ikke var noget Triumftog.

Den Tid, Friedrich nu tilbragte i sit Hjem, blev nærmest anvendt til Studiet af Skønliteratur. Han læste Schiller, Goethe, Wieland o. fl. Han udkastede tillige en Plan til et Diarium; en Oversigt skulde det være over alle menneskelige Videnskaber. Han tænkte sig nemlig, at naar han havde det hele skematisk fremstillet, kunde han lettere deraf vælge og udskille alt, hvad der passede for ham. Tilfældigvis kom hans Fader ind til ham i den Stue, hvor han arbejdede, og saa med Forfærdelse paa alt det hvide Papir, han brugte, idet Borde, Karme og Gulvflade var helt bedækkede med de store Ark. Saa skred han ind og forbød al den Ødelæggelse af Papir til ingen Nytte; men nu var det saa atter

Christoffer, den gode Broder, som satte Faderen ind i Arbejds Art og Værdi, saa han fik Lov til at fortsætte.

Endnu en Gang sendte Fædrenehjemmet Friedrich ud. Denne Gang var det som Landvæsenselev til Hildburg-hausen. Han tog her Del i alle praktiske Arbejder og gjorde sin Part bravt og fornuftigt, men maatte dog sige til sig selv, at Landvæsen var nu ikke det, der saadan særligt udfyldte hans Interesser. Der var andre Ting, som han tænkte paa og gennemarbejdede med tungt Sind. Han sørgede over, at han aldrig havde haft Held til at komme i et godt Forhold til sin Fader eller til at gøre ham Glæde; thi han elskede ham, streng, bister maaske, men ogsaa retfærdig som han var. I sine ensomme Timer skrev han vel Side op og Side ned for at fortælle ham alting om sig selv og muligvis bringe en Forstaaelse til Veje. Dog, naar han var færdig, vovede han aldrig at afsende Brevet, men rev det itu igen. Saaledes blev det ved, til han i November 1801 ved en Skrivelse blev kaldt hjem til Oberweissbach, hvor hans Fader var bleven syg. Det var nødvendigt, at han hjalp Faderen med Bestridelsen af Embedsforretningerne, navnlig alle de skriftlige, og at han var behjælpelig med hans Pleje; thi han var nu sengeliggende og meget svag. Saa fik han da nu den saa hjertelig eftertragede Lejlighed til at komme til inderlig Forstaaelse med sin Fader, idet denne lærte ham nøje at kende og saa ham som den, han virkelig var. I Februar 1802 udaandede Pastor Frøbel i sin Søn Friedrichs Arme. Denne talte ofte siden hen i Livet om denne Periode i Fædrenehjemmet som en for ham i Sandhed lykkelig Tid.

VANDREAAR

1802—1816

Ved Faderens Død var Friedrich blevet sin egen Herre, men stod nu derved tillige foruden nogen Hjælp eller Støtte, hvorfor han maatte søge sig en Tjeneste. Han afrejste 1803 fra Fædrenehjemmet og begav sig til Bamberg, hvor han havde opnaaet en Stilling ved Forstvæsenet. Han kom her til at leve i en smuk Egn og fik Lejlighed til at nyde godt af et udmærket Bibliotek der paa Stedet, hvilket var til stor Glæde og Opmuntring for ham. Han sluttede Venskab med en ung Huslærer, som ligeledes opholdt sig der, og blev snart en velset Gæst hos Egnens dannede og velstaaende Familier. Da han efterhaanden havde faaet en Del Øvelse og Dygtighed i Landmaaling, fandt han en højst velkommen Biindtægt ved at lægge Arealer ud og tegne Kort over dem. Senere hen gjorde han Bekendtskab med en ung Dr. phil., der raadede ham til at vogte sig for Filo-sofien, fordi den førte ud i Tvivl og Nat.

Uagtet de ikke faa Behageligheder, Livet saaledes her førte med sig, maatte Frøbel dog tænke paa at skaffe sig en mere indbringende Stilling, hvorfor han i Begyndelsen af Aaret 1804 begav sig til Øvre-Pfalz, hvor han i en Maa-nedstid opholdt sig paa et stort Gods for at lære, hvorledes Bogholderiet paa en stor Ejendom bør føres. Han havde nemlig modtaget en Stilling i Gross-Milchow i Meklenburg-Strelitz hos en Hr. v. Dewitz. Stillingen var af den Art,

at den paalagde ham saavel en Godsforvalters som en Privatsekretærs Arbejde, og han havde en Fornemmelse af, at det maaske ikke vilde være saa nemt at udføre de Pligter, som denne Dobbeltstilling medførte.

Saa rejste han da i Februar nordpaa, først til Ilm, hvor han for sidste Gang saa sin kære Onkel Hoffmann, og derpaa til Gross-Milchow.

Dette Gods havde en herlig Beliggenhed, omgivet som det var af Skove og Højder, hvis Skønhed fyldte ham med Glæde. Godsejeren og hans Frue var dog ikke saa ganske nemme at gøre til Pas; især undersøgte Fruen alt paa det nøjeste; men det lykkedes ham dog at tilfredsstille hende; saa ogsaa her fandt han sig snart til Rette i Forholdene.

Familiens Huslærer var en ung Doktor, som havde studeret i Göttingen; Frøbel blev ved ham indført i Egnens Præstegaarde og hos andre dannede Familier, hvilket var ham til stor Oplivelse og Glæde. Godsets fortræffelige Agerbrug vakte hans udelte Beundring, og havde han paa den Tid haft Evne, som han havde Vilje, havde han nok købt sig en lille Ejendom for i landlig Ro at dyrke Studiet af Matematik, Naturvidenskab og Bygningskunst.

Da Opholdet i Meklenburg ikke kunde føre til nogen selvstændig Stilling, besluttede Frøbel efter en Vens Raad at begive sig til et mere centralt beliggende Sted for der at søge en Virksomhed, der kunde passe for ham, og han rejste derfor til Frankfurt a. M. Hans Ven, som paa den Tid opholdt sig i Holland, fik saa tilsendt hans Papirer og Anbefalinger for at han med dem kunde virke til Gavn for ham, og Tiden var nu altsaa inde, da han efter sin Bestemmelse selv skulde rejse fra Gross-Milchow. Men det værste var, at han manglede Rejsepenge. Han skrev saa til sin Broder Christoffer og bad ham om Hjælp. Men da han saa fik Svaret, turde han af Angst for, hvad det kunde indeholde, ikke bryde Seglet og henlevede hver Dag i Frygt og Spæn-

ding. Saa endelig aabnede han Brevet fra Broderen. Det indeholdt Underretning om, at deres Morbroder, den gamle Superintendent Hoffmann i Ilm, var død og havde efterladt ham en lille Arv. Endnu en Gang velsignede han sin Morbroders Godhed imod ham. Han kunde nu rejse. Han gjorde fra Meklenburg en Tur gennem Thüringen, hvor han besøgte Eisenach og Wartburg, hvorpaa han tilbragte nogle gode Dage hos sin kære Broder Christoffer, der paa enhver Maade opmuntrede hans Bestræbelser for at bane sig Vej i Livet. Han udtrykte sig som saa: »Det er Menneskets Lod gennem Kamp og Forhindringer at naa sit Maal. Det Maal, din Tilbøjelighed sætter Dig, maa Du altsaa naa gennem Kamp og Stræben.«

Det var ved St. Hansdagstide, at Frøbel ankom til Frankfurt a. M., hvor han nærmest havde tænkt sig at opnaa en Virksomhed som Arkitekt; han havde her gjort Bekendtskab med en Dr. Gruner, som havde en Skole. Han havde lejlighedsvis drøftet pædagogiske Spørgsmaal med denne, og da Dr. Gruner opdagede hans levende Interesse for Undervisningsvæsen, endte det med, at han tilbød ham en Stilling ved sin Skole.

En særlig Hændelse bidrog til, at Frøbel saaledes kom til at ændre Livsplan, idet hans Papirer, som var sendt til Vennen i Holland, kom bort, uden at det var muligt at skaffe dem til Veje igen.

Frøbel havde saa betragtet denne Hændelse som en Styrelse af den gode Gud, som en Anvisning fra oven, paa hvad han havde at gøre.

Frøbel underviste nu i Gruners Skole. Han havde der en Drengeklasse paa henved fyrretyve Elever i Alderen fra ni til elleve Aar. I denne Virksomhed var han fuldt ud lykkelig, følte sig som den, der var helt i sit Element, som den, der var kommet paa sin rette Plads. Aldrig før havde

han tænkt sig, at han skulde blive Lærer i en Skole, og nu var han det; og han var til Mode, som havde han været det al Tid. Han udtrykker sin Glæde over sin Gerning i følgende Ord: »Jeg var til Mode som et Træ, der blomstrer og ved det ikke«. I de Dage var der i Tyskland paa det pædagogiske Omraade kun eet forløsende Ord, og det hed *Pestalozzi*. Pestalozzi var fra Zürich og var af den sveitsiske Regering betroet Omsorgen for den Skare af forsultne og ulykkeligt stillede Børn, som efter de franske Revolutionskrige drog omkring i Landet uden Forældre eller Frænder, uden Hus eller Hjem, uden Opdragelse eller Undervisning. Regeringen havde vel overladt ham et gammelt Slot, men langt fra tilstrækkelige Pengemidler til dette store Arbejde; men dog havde den ædle Mand med den største Selvfornægtelse og Offervillighed oparbejdet en Familieopdragelse for disse stakkels Børn, hvor han selv var Faderen, og en Skoleundervisning, hvor han selv var paa engang Lærer, Bestyrer og Uddannelsesleder af Hjælpere. Gennem bestemt gennemførte Metoder meddelte han den store Flok en saa regelret og grundig Undervisning, at alle talte om ham med Beundring, og at mange Lærere rejste til ham for at se hans Arbejde. Intet Under, at Dr. Gruner havde været der med en af sin Skoles yngre Medarbejdere, og at de nu til Stadighed talte om, hvad de der havde set. Intet Under, at Friedrich Frøbel maatte af Sted for at se og høre, blev det saa end denne Gang kun fjorten Dage i August 1805.

Pestalozzi var paa denne Tid i Yverdun, hvor han modtog mange Besøg af interesserede Tilrejsende. Frøbel vendte saa atter hjem til sin Undervisningsgerning hos Dr. Gruner; uagtet han langt fra sympatiserede med Pestalozzis Undervisningsplan i sin Helhed, var der dog saa meget, som havde overrasket og ægget og draget ham, at han uafsladelig

tænkte paa, hvorledes han snarest skulde kunne vende tilbage til Yverdun igen for at se og lære mere.

Men det kunde ikke lade sig gøre lige nu. Frøbel maatte vente.

Saa skete det da, dengang Frøbel en Tid havde undervist hos Gruner, at han kom i Forbindelse med en adelig Godsejerfamilie *v. Holzhausen*, derved at han blev antaget til at give Sønnerne Privattimer i Regning og Sprog. Og siden hen, da deres Opdrager fratraadte sin Stilling, og der skulde antages en ny Huslærer for de unge Herrer, henvendte Fru *v. Holzhausen*, hvem Frøbel imidlertid havde lært at kende som en ædel, højtbegavet Kvinde og Moder, sig til ham for at bede ham overtage Stillingen som Informator i Familiens Hjem. Dette Ønske fremsprang hos hendes Naade af ganske særlige og meget stærke Grunde, idet to af hendes Sønner var haardt hjemsogte baade paa Legeme og Sjæl, og hun havde bemærket Frøbels gode Indflydelse paa dem. Dette kunde nu meget vel lade sig gøre, da han havde maattet opgive Arbejdet i Gruners Skole; men at opgive sine øvrige Interesser faldt ham tungt. Men jo mere det smertede ham, og jo mere han overvejede Sagen, desto mere kom det til at staa for ham som et Arbejde, Livet forlangte af ham, og som han maatte gøre, fordi det nu var hans Bestemmelse; og han turde ikke undslaa sig. Da han nu altsaa maatte henvende sig til Dr. Gruner med Bøn om hans velvillige Medvirkning til at faa affattet en Kontrakt med Familien, blev denne som himmelfalden og forestillede ham, at han var i Færd med at ødelægge sin Fremtid og sine Udsigter; men det nyttede ikke noget; nu havde Frøbel set Vejen, som han skulde gaa og maatte gaa. Han blev ved sin Beslutning og maatte nu altsaa opgive sine Planer om fortsatte Studier.

Det var dog ikke saaledes, at Gruner unddrog ham sin Velvilje. Han raadede ham paa bedste Maade med Hen-

syn til det ny Kontraktsforhold, som nu skulde indgaaes imellem Frøbel og Familien v. Holzhausen, idet Ordningen ved hans Medvirkning blev saa sikret og gunstig for Frøbel, som denne i Følge sit store Offer havde Ret til at vente.

Frøbel betingede sig nemlig stadigt Ophold, saavel Sommer som Vinter, paa Familiens Gods, hvor han med sine Elever skulde have sin egen uafhængige Husholdning, upaa-virket af alle andre Forhold. Han fordrerede endvidere, at ingen, ikke engang Forældrene, maatte blande sig i, hvad han anordnede efter bedste Overbevisning til sine Elevers Vel. Hans Løn med alt øvrigt blev ligeledes fastsat efter hans Ønske.

Saa havde Frøbel da nu ordnet alle sine Forhold og indfandt sig i det holzhausenske Hjem for at overtage sin Stilling. Han fik dog her lige straks Anledning til at vise sin Karakterfasthed og Bestemthed, idet han blev modtaget med Undskyldninger, fordi den landlige Bolig endnu ikke var sat i Stand til hans Modtagelse; man anmodede ham derfor om at begynde sin Gerning i Byen, hvor Familien boede. Dette afslog Frøbel rent ud bestemt, og han var ganske uimodtagelig for Overtalelser. Han indlod sig end ikke paa Forhandlinger desangaaende, men erklærede, at han ønskede selv med sine Elever straks at begive sig ud paa Godset; der skulde de nok ved fælles Hjælp faa indrettet det fornødne. Og saaledes blev det. De begav sig derud. Frøbel tog fat, de unge Herrer hjalp til efter bedste Evne, og snart kunde Undervisningen begynde.

Hvad man her maa beundre, er den Klarhed over Midlerne til Opdragelse, hvormed Frøbel greb sin Gerning an; han var dog selv temmelig ung og havde ikke været Lærer ret længe. Men hans Styrke var, at han erkendte sin Uvidenhed paa mange Omraader, og at han bestandig var villig til at lære, og saa dette, at han var bestemt paa at give sig

helt, ofre sig helt, saa han levede Døgnet igennem med sine tre Dreng, for ret at sætte sig ind i Drengens Krav, for samtidig med, at han var deres Vejleder, at være sin egen Opdrager. Det blev en Periode fuld af Kamp og Møje. Det blev en Tid, hvor han var spændt for fireogtyve Timer i Døgnet. Paa Grund af Elevernes svage Helbred fulgte han til en Begyndelse Jean Jacques Rousseaus Anvisning om at forlade Civilisationen og vende tilbage til Naturen. Han levede med sine Dreng hele Dagen ude i Naturen, og han blev ved med at vandre rundt i den og med at fremdrage Naturlivets mange Fænomener, til de selv begyndte at faa Interesse for disse og at gøre lagttagelser paa egen Haand. Da Elevernes Selvvirksomhed saaledes var vækket, skaffede han den yderligere Næring ved at lade dem faa et større Stykke Havejord til Anlæg af en egen Have. Her sled de trolig Dag ud og Dag ind, og da saa megen Tid var forløbet, at de kunde bringe deres Forældre, Slægtninge og Venner smukke Grene med Blomster og Frugter af egen Dyrkning, var ogsaa Elevernes Helbred blevet saaledes forbedret, at den boglige Undervisning kunde udføres planmæssigt. Ved Siden af den boglige Syssel fortsattes dog Friluftslivet uforandret, og da Gymnastik og Sport ikke i nogen særlig Grad kunde være heldbringende for Elevernes skrøbelige Legemsbeskaffenhed, opfandt Frøbel nye Friluftsløbe, hvorved de kunde fordrive Tiden under deres Ophold udendørs. Men naar saa Aftnerne blev lange og mørke, maatte der andet til. Saa opfandt Frøbel nogle af de herlige Beskæftigelsesmidler, der nu for nylig er indført i Skolernes Værneklasser og Hjælpeklasser som Sysselsættelse af Virksomhedsdriften hos de Børn, der ikke udholder fem Timers Hjernearbejde.

Ved denne Arbejdsundervisning blev Eleverne øvede i at hjælpe sig selv og hjælpe andre til stor Tilfredsstillelse for Familiemedlemmerne, der med Glæde modtog de af Søn-

nerne frembragte nette Smaagaver og hos dem sporede Forstaaelsen af den Glæde, der er forbundet med at give og at glæde andre. Mon det nu ikke med Berettigelse kan siges, at Frøbel i denne meget vanskelige Stilling fra første Færd har vist os sin store Genialitet som Pædagog og til Fuldkommenhed bevist sin Adkomst til at turde sige, som han siger det i sin *„Menschenerziehung“* (Menneskets Opdragelse): *„Jeg har lært det alt af Børnene, og jeg lærer endnu bestandig af dem; jeg giver kun igen, hvad jeg har modtaget.“*

Med Tanken henvendt paa den Elementarundervisning, som det nu var Tiden til at meddele, var Frøbel ikke rigtig tilfreds med sig selv og sin egen Dygtighed. Da det forekom ham, at det maatte kunne gøres langt bedre, end han formaaede at gøre det, vendte hans Tanker sig ganske selvfølgelig til Pestalozzi med alle hans ny Metoder, og Frøbel, som følte sit Ansvar og var vant til at forlange det yderste af sig selv, forebragte nu Fru v. Holzhausen sit Ønske om med sine Elever at turde begive sig til Pestalozzis Undervisningsanstalt i Yverdun.

Fruens Svar var samtykkende; og saa begav Frøbel sig med sine Elever paa Rejsen til Sveits 1808.

Den af Pestalozzi ledede Anstalt i Yverdun var i dette Øjeblik paa Berømmelsens Tinde, og Lærere strømmede til fra alle Sider for at overvære Undervisningen, et Forhold, der selvfølgelig ikke var uden skadelig Indflydelse paa det daglige Arbejde. Hertil kom, at Skolen vel nok allerede var noget overvurderet, og at Eleverne, 200 i Tallet, var af en meget blandet Sammensætning; men især var det mærkbart, at den Splittelse og Splid, der siden blev af saa skæbnsvanger Betydning for Pestalozzi, alt var begyndt.

Pestalozzis Medarbejdere Schmid og Niederer havde allerede da begyndt at tilrive sig Magten, hvorved P. selv næsten var bleven sat udenfor Spillet. Frøbel synes ikke at være

bleven indblandet i disse Stridigheder; maaske undgik han dem, fordi han boede udenfor Anstalten og selv var optaget af flittige Studier; men efter to Aars Forløb, i hvilke hans Elever havde modtaget en god Elementarundervisning og en værdifuld Udvikling af Legemskraft gennem de vel udtænkte og vel ordnede Friluftsløbe, fandt han dog ikke Anledning til at forlænge deres Ophold der, saa meget mere som den øverste Del af Skolen ikke virkede tiltalende paa ham. Han fulgte saa sine Elever til deres Hjem ved Frankfurt a. M. 1810 og tog i 1811 Afsked fra Familien Holzhausen, hvorefter han begav sig til Göttingen for at studere ved Universitetet der.

Endnu i Aaret 1812 laa det tyske Rige bastet under Napoleons Herredømme, og i Efteraaret var Tyskerne Vidne til, hvorledes han som Feltherre førte sine 500,000 Soldater gennem deres Land for at komme Rusland til Livs, fordi dets Regering med Alexander 1. i Spidsen ikke vilde indgaa som Led i hans politiske Planer, der jo navnlig var rettet mod England. Napoleon selv havde jo tænkt, at det Felttog vilde kunne tilendebringes paa et Par Maaneder. Men det skulde komme helt anderledes. — Snart blev Tyskerne Vidne til, hvorledes den slagne Cæsar i hastige Ilfarter jog gennem deres Land, og efter ham fulgte opløste Skarer af hans slagne tilintetgjorte Armé; og da var det Tid for de undertvungne at rejse Hovedet igen og tænke paa at afkaste det forhadte Fremmedherredømme. I alle Byer rejstes Frihedsfanen paa Torvet, og store Skarer af frivillige, for en stor Del akademisk Ungdom, samlede sig om Fanerne, opflammede ved den store idealistiske Filosof *Fichtes* Forelæsninger og Skriftet »Taler til det tyske Folk«, ved den Virksomhed, som udfoldedes af »Turnvater« *Jahn*, der havde samlet den tyske Ungdom i Idrætsforeninger med nationalt Præg.

De saarede, syge og udhungrede Franskmænd af den store

Armé blev vel paa menneskekærlig Vis optagne, plejede og ernærede; men de Soldater, som endnu kunde kæmpe, blev fulgt til Dørs med blanke Vaaben, og dette navnlig af Friskarerne, blandt hvilke Lützows sorte Jægere er blevet særlig berømte. Det var i dette Corps, at Frøbel tjente, og det var her, at han traf sammen med de to Mænd, som fremfor alle andre skulde blive ham trofaste Venner og Medarbejdere i hans Livsgerning, nemlig Heinrich Langenthal fra Erfurt og Wilhelm Middendorff fra Dortmund. Lützow, den tapre Skares Fører, maatte dele sit Korps i mange ganske smaa Afdelinger; for at bilde Fjenden ind, at de var flere, og at de var allevegne, tændte de saa Vagtbaal paa mange Steder i Skovene. Naar Frøbel og hans Venner nu om Nætterne vaagede her ved Ilden, drøftede de det uforstaaelige i, at en stor og en stærk og en dygtig Nation som den tyske i den Grad havde kunnet lade sig underkue af den fremmede Magthaver. De sluttede sig tilsidst sammen om den Mening, at det maatte være Opfostringen, Opdragelsen af forrige Slægtled, som havde været veg og mangelfuld, og derfor havde Nationen ikke været i Stand til at modstaa den mægtige Erobrer. — Man havde filosoferet og æstetiseret for meget, og nu laa man, som man havde reddt. Endogsaa Goethe, der i et Køretøj flygtede bort fra Weimar for at undgaa Krigens Uro, udtalte som sin Anskuelse „at Kejseren vilde nok snart faa Sagerne i Orden igen.“ Men de tre Venner, som saa en lys Tid i Møde for deres Land, lovede hverandre med Haand og Mund, at det skulde være deres Livsopgave at arbejde paa en bedre Opfostring af den unge Slægt.

Den 31. Marts 1814 var Paris imidlertid blevet indtaget, og den 30. Maj 1814 sluttedes Freden, hvorved Napoleon blev interneret paa Elba. Saa opløstes Friskarerne. Frøbel begav sig da til Berlin, hvor han genoptog sine Studier, medens han tjente sit Underhold ved at give Undervisning i

„Plamannsche Schule“. Samtidig opnaaede han en lille Stilling som Assistent ved „Mineralogisk Museum“.

Da Napoleon vendte hjem fra Elba, traf de tre Venner atter sammen under Fanerne; men der var da mødt saa mange frivillige yngre Fædrelandsforsvarere, at Regeringen sendte de ældre hjem igen til deres Studier og Bestillinger. Saa vendte ogsaa Frøbel med Titel af „Seconde-Lieutenant“ hjem igen til sit Arbejde og sine Studier; men hans Tanker samlede sig fra nu af bestandig inderligere om den Opgave at grundlægge en ny Opdragelse for tyske Dreng; og snart kom ude fra den Anledning, der gav Stødet til, at han kunde sætte sine Planer i Værk.

**NATIONALOPDRAGELSES-
ANSTALTEN I KEILHAU
(ALLGEMEINE ERZIEHUNGSANSALT)
1817—1831**

Friedrich Frøbels allerede saa ofte nævnte Broder Christoffer havde, god og menneskekærlig som han var, i Krigsaarene været virksom med at pleje de syge og saarede franske Soldater, som paa Vejen hjem fra det ulykkelige Felttog i Rusland segnede rundt omkring i Tyskland uden at have Kræfter til at naa Fædrelandet. I Christoffers Sogn var, som saa mange andre Steder i Tyskland, indrettet et Sygehus for disse ulykkelige, og medens han her sammen med flere af sine Landsmænd ofrede sig for de syges Pleje, paadrog han sig en Lazaretfeber, som blev hans Død.

Han efterlod sig Enke og fire Børn, Julius, Karl, Theodor og Dorchen. Drengene var allerede store. Den ældste Søn var Gymnasiast i Rudolstadt. Enken, som veg tilbage for det store Ansvar at opdrage disse Drengene, skrev til Frøbel og bad ham om at komme og være hende behjælpelig hermed.

Frøbel begav sig da ogsaa straks paa Vandring til den sørgende Familie, traadte ind til den, satte sig ned, tog de mindste Børn paa sine Knæ, slog sine Arme om de store Drengene og indgød dem ved sine Ord en saa stor Trøst og nyt Mod, saa de sagde, at det var ligesom deres Fader var kommet igen.

I Griesheim, hvor Præstefamilien boede, grundlagde Frøbel nu sin første Drengeskole, idet der til de tre allerede

nævnte Elever sluttede sig endnu en Elev, Heinrich Lange-thals yngre Broder Christian.

I Tyskland var Aaret 1817 et meget ulykkeligt Aar, idet der var Misvækst, og man har derfor kaldt det for »Hun-gersaaret«, saa for den lille Kreds i Griesheim kneb det paa mange Maader. Dog tilførtes der den i dette Aar et uvur-derligt Gode, idet Wilhelm Middendorff nu frasagde sig sin Stilling som Huslærer og kom for at blive Frøbels trofaste Medarbejder, hvilket han vedblev at være, saa længe han levede.

Den lille Skole overflyttedes i Juni samme Aar til Keil-hauergaarden, som Fru Frøbel havde købt til Enkesæde. Her fik man i September Besøg af Heinrich Langethal, som kom for at hente sin Broder. Han havde nemlig selv over-taget en Stilling som Huslærer hos en Grev Stollberg og skulde nu have sin Broder med som Kammerat for de unge Grever.

Langethal glædede sig over at se sine Venner ved Ar-bejdet; han saa og hørte — og blev — han overværede Undervisningen — og blev — han slog sig til Ro, dvælede fra Dag til Dag, indtil det tilsidst var umuligt for ham at løsrive sig. Saa bestemte han sig da til at blive med sin lille Broder der, hvor de begge befandt sig saa vel. Han blev sine Venners Medarbejder, og Grev Stollberg modtog et Undskyldningsbrev.

Den første Tid i Keilhau havde ikke været nem for Frøbel og Middendorff. Keilhau var jo kun en forfalden Bonde-gaard med nogle smaa tarvelige Stuer; de maatte med egne Hænder tømre og hamre, istandsætte Døre og Vin-duer, lægge Gulv i Stuerne og meget andet. Der var til at begynde med kun een Stue med Kakkellovn, hvor de om Vinteren alle maatte sidde sammen, saa mange Beboere som de var paa Gaarden. Den første Julefest maatte fejres i et Lokale, der var saa koldt, at Rimfrosten glimrede paa

Væggene. Men Julefesten blev skøn og herlig alligevel, takket være alle de forenede ihærdige Anstrengelser. Og her maa fremfor alle nævnes Anstaltens unge sekstenaarige Husmoder, Christian Frøbels Datter Albertine. Da Pastorinde Frøbel efterhaanden var blevet klar over, at det ikke var hendes Svogers Mening at ville gifte sig med hende, hvilket hun havde ventet, var hun nemlig flyttet bort fra Keilhauergaarden, som hun solgte til Frøbel.

Fra nu af betegnede Frøbel sin Skole som Nationalopdragsanstalt for tyske Dreng, og dette var fuldt ud berettiget, da Eleverne nu begyndte at strømme ind til ham fra nær og fjern. Dette skyldtes for en stor Del Forbindelsen med Langenthal, som var fra Erfurt.

Fra Erfurt kom der bestandig mange Elever, idet man der vidste at vurdere Langenthals fine, klassiske Dannelse og hele hans Optræden, der ved enhver Lejlighed var fuldt ud statelig og mandig, saa det havde den virksomste Indflydelse, navnlig paa de ældre Elever. De sluttede sig nøje til ham, og han var deres Guddom, deres Forbillede, efter hvem de i eet og alt dannede sig, saaledes som kun en elsket Lærer kan være det for sine Dreng.

I Aaret 1818 indgik Frøbel Ægteskab med Wilhelmine Henriette Hoffmeister fra Berlin. Hun var en fint dannet og god Kvinde, til enhver Tid opofrende og omsorgsfuld, i hvem Keilhaueranstalten fik den Husmoder, som den trængte til. Hun var skilt fra sin første Mand og medbragte fra sit første Hjem en Plejedatter, dannet og god som hun selv. Hendes Navn var Ernestine Crispine; hun blev siden Langenthals Hustru.

Efterhaanden som Anstaltens Elevantal voksede, viste det sig umuligt for Frøbel at passe baade Gaardens Drift og sin pædagogiske Gerning. Dog, snart fik han ogsaa her den bedste Hjælp, han kunde ønske sig, idet hans dygtige, ret velhavende Broder Christian brød op fra Osterode i

Harzen; efter at have solgt sin Linnedfabrik der kom han med hele sin Familie for at bosætte sig i Keilhau og af al sin Evne støtte Opdragelsesanstalten. Dette er et Træk, som giver det mest talende Bevis paa det smukke Sammenhold, der herskede i den frøbelske Familie. Som Christian nu overtog Avlingen, blev Landhusholdningen overdraget hans herlige Hustru, Caroline f. Mügge, og det var i mange Aar hende, hvis dygtige Hænder tilvejebragte alt det Brød, Mælk og Smør, som hver Dag blev fortæret af alle de mange Mennesker der paa Stedet, ligesom hendes praktiske Sans og Utrættelighed i stort som i smaat var en uvurderlig Støtte for Frøbels Hustru og ham selv. Han kunde nu, da alt det praktiske Arbejde gik over til Broderen, helt ofre sig for sin kære Skole; og Wilhelmine fandt snart med taknemmeligt Hjerte mod Svigerinden en anden Gerning at tage op, idet hun helt antog sig alle Carolines Smaabørn og oplærte dem vel.

Fra Fabrikejer var Christian Frøbel nu bleven Agerdyrker, »Bonde«. Ja, men hvilken prægtig Bonde var han ikke, og hvilken intelligent Mand! Hvor organiserede han dog alt til almindeligt Bedste for den lille Koloni. Først maatte han fuldføre et halvfærdigt Hus til Bolig for sig og sin Familie; og da Huset var lavt beliggende, kom Familien til at hedde »die untere Familie Frøbel« i Modsætning til den første Familie Frøbel, som kaldtes »die obere Familie Frøbel«. Saa byggede han Kostald og Hestestald, Svinesti, Lade og Brændeskur. Over dette opførtes siden en rummelig Stue med et lille Taarn, og paa dette var der tre Urskiver, saa man fra alle Sider kunde se, hvad Klokken var; og saa var der to Klokker, hvis Ringen regulerede ikke alene Gaardens men hele Landsbyens Arbejde. I Nærheden lod han grave en Brønd. Den gav fortræffeligt Kildevand, der ikke alene forsynede Gaarden, men hele Landsbyen. Kildevældets Afløb nede ved Bakkens Fod

samlede sig i en lille Dam; Christian, som havde Tanke for alt, mente, at denne Dam kunde blive til en god Hjælp for Gaarden, om Ulykken skulde hænde, at der blev Ildebrand. Christian var det endvidere, som var Bager; naar Caroline havde lagt Dejgen, var det ham, som hedede Ov-nene og passede Bagningen.

Og hvilken herlig Mand var han ikke at bede om en Tjeneste. Naar nogen fra Landsbyen kom til ham i en saadan Anledning, hvor hørte han saa ikke opmærksomt paa ham, og saa snart han forstod, ofte forinden den anden havde udtalt, var Bønnen opfyldt. Af Ord brugte han ikke mange, men han var Velviljen selv. Det var Kristendom i Praksis.

Rullemand var han ogsaa; naar en Vask af alt Anstaltens Linned skulde ordnes efter Tørringen, saa blev et Par af de største Drengene udkommanderede til at trække Rullen, og saa gik det løs. Glad og stolt var enhver, som fik Lov til at arbejde sammen med Christian. De store Drengene havde ogsaa faaet Lov til at hjælpe ham med at anlægge Haverne, og hvor meget havde de ikke lært af ham ved denne Lejlighed. Om Vinteren kunde de undertiden faa Lov til at træde indenfor i Stuerne hos hans Familie. Der sad saa de flittige unge Døtre og havde travlt med at væve Dugdrejl af den Hør, som var vokset paa deres egen Jord.

Det daglige Liv i Keilhau var ikke anlagt paa gastronomisk Nydelse. Man spiste kun tarvelige Retter, man drak kun Mælk og Vand. Klædedragten var af Gymnastikdrejl, ens Sommer og Vinter. Undertøj brugtes ikke. Udenfor Skoletiden færdedes man altid i fri Luft. Om Vinteren drev man Slædekørsel, Skøjteløb og Snekastning, om Sommeren foretog man Friluftssport og Fodvandring, man svømmede og badede, enten Vandet var varmt eller koldt.

Kom man til en Strøm, trak man Sko og Strømper af og vadede igennem. Ret et Liv for raske Drengel!

Saa var der Aftenerne, de festlige Aftener. Da samlede man sig om Langethal, som var meget musikalsk. Da var der Musik, Sang, Oplæsning, ja endogsaa dramatiske Fremstillinger af Begivenheder i fjerne Tiders Historie, som havde grebet Sjælen stærkt. Ofte tonede Theodor Körners Sange fra Frihedskrigens Tid gennem Aftenstilheden. Til sidst kom Aftenandagten.

Disse Gengivelser af historiske Begivenheder, navnlig fra Kejsertiden, blev ofte til hele Ridderspil. Ja, men hvorledes? Dertil skulde jo Dragter og Udstyr. Ja, hvad saa! det lavede man selv og havde derved herlig Beskæftigelse i de lange Vinteraftener. Der blev lavet Papkyradser og Blikhjelme, der skinnede bravt, Spyd og Sværd med hvad andet Krigsberedskab Tilfældet fordrede. Det kunde jo være til Fremstilling af Heltene i Niebelungenlied, maaske var det ogsaa blot Heltene fra Frihedskrigens Tid, »de sorte Jægere«, som skulde genskabes.

I al denne Nationaldyrkelse var Heinrich Langethal den herligste Fører. Hans Fag i Skolen var, foruden de klassiske Sprog og Historie, Modersmaalet. Med dette gjorde man sig i hans Timer særlig Umage for at læse højt, klart, med rigtig Betonning og fuldt ud klingende. I Stilene taaltes ingen Fremmedord, de blev ubarmhjertigt uddrevne, og Ord af tysk Rod og Afstamning indsatte i Stedet.

Saa var der Middendorff. Han var en ideal Lærer for mindre Drengel. Han havde Inspektionen, og han var om dem til enhver Tid for at lære dem »mores«. Ingen kunde som han fortælle om Grækerne; det var hans Specialitet. Og hvem kunde som han læse Robinson Crusoe med Eleverne og finde alle de kulturhistoriske Værdier, som deraf kunde fremdrages!

Frøbel selv var jo Manden med Ideerne. Han var den, som bragte alt nyt frem og satte det i Værk. Fra 1820 skrev han hvert Aar Skolens Undervisningsplan. Af disse Planer ser man, at han fremfor alt gør Regning paa Elevernes Selvvirksomhed som Betingelse for Erhvervelsen af Kundskaber. I sin Skole underviste Frøbel navnlig i sin egen Faggruppe af beslægtede Fag, det var Naturfag, Geografi, Tal- og Rumlære. Man vil heraf kunne se, at dersom moderne Pædagoger for ikke ret længe siden har opstillet denne Fagordning som noget nyt, saa er de ikke Opfindere heraf; i det hele kan de forskellige Slags *Koncentration* i Undervisningen føres tilbage til *Herbart* og *Frøbel*.

Efterhaanden var der blevet ansat flere nye Lærere ved Anstalten; saaledes Filologen Herzog, som siden hen, da Ulykkens Dage kom, skulde blive Frøbel til saa stor Fortræd; desuden en Lærer i Fysik ved Navn Schönbein. Saa var der kommet en Tegner ved Navn Unger og Musikeren Kohl. I de sidste Aar kom hertil en hel Skare af Lærerelevener, idet Frøbels unge Brodersønner, under hans Ledelse, uddannede sig til Lærere. Det var nemlig Frøbels Anskuelse, at der var ingenting, man kunde saa godt, som det, man havde undervist i. Der var enkelte af disse unge, som allerede kunde undervise fortræffeligt i et og andet Fag, blandt andre Christians Søn Ferdinand.

I Aaret 1826 skete der en endnu nøjere og inderligere Sammenslutning mellem de ved Anstalten virkende Mænd og Kvinder, idet Langenthal ægtede Wilhelmines Plejedatter, Ernestine Crispine, og Middendorff Albertine Frøbel. Dobbeltbrylluppet blev fejret i Keilhau Kristi Himmelfartsdag.

I øvrigt er Aaret 1826 et Mærkeaar derved, at Frøbels Hovedværk „Die Menschenerziehung. (Menneskets Opdragelse)“ blev udgivet. Frøbel har her paa Grundlag af sine filosofiske Anskuelser, der var stærkt paavirkede af den samtidige

Filosof *Krause*, søgt at bestemme Menneskets Stilling og Opgave i Forhold til *Gud, Mennesket og Naturen*, og fremsætter en Opdragelsesplan, der tilstræber en harmonisk Udvikling af Barnet ud fra dette Hovedsynspunkt. Han har et skarpt Øje for Barnets *trinvis* Udvikling, for at hver Alderstrin har sit *Behov* og sin *Ret*. Han har endvidere Øje for, at Opdragelsen og Udviklingen skal udgaa fra Barnets medfødte Evner, og at Opdragelsen foregaa *indenfra* udad; det gælder om at vække de slumrende Kræfter til Liv ved at tage Barnets Virksomhedsdrift i Opdragelsens Tjeneste, lade Barnet blive *skabende*. Fra denne Grundtanke udgaa saa det System af Beskæftigelser, som nøjere omtales S. 77.

I Aaret 1828 blev endnu en udmærket Mand optaget i de undervisende Familiers Kreds. Han hed Johannes Barop og var en Nevø af Middendorff. Da han ægtede Christian Frøbels Datter Emilie, blev han altsaa sin Onkels Svoger. Fra Barop og Emilie nedstammer en Linie af Baropper, der siden hen tog Keilhaueranstalten i Arv, da Frøbel maatte trække sig tilbage.

Da vi nu har hørt en Del om den smukke Opdragergerning, der for saa længe siden blev grundlagt paa disse fjerne Steder, da vi har fulgt de unge Pædagogers ideelle Stræben og beundret det dygtige Arbejde, der blev udført af Frøbelslægtens ædle Mænd og Kvinder for at gøre Keilhauergaarden beboelig og aftvinge Agrene den nødvendige Ernæring til de mange Munde, vil vi gaa over til en kortfattet Beskrivelse af Egnen omkring den.

Gaardens Beliggenhed er, hvad man kalder herlig. Den er bygget paa et Højdedrag, omgivet af tre endnu højere Bjerger: *Kolmen, Kirschberg* og *Steigeren*.

Kolmen er et langstrakt, skovgroet Bjerg, hvis forreste Del ligger paa Gaardens Grund. Her oppe havde hver Elev sin egen Have, og der var anlagt to Koglebaner, en

for de store og en for de smaa. Der var ogsaa en stor Runddel med Bænke; der var desuden Fodstier, som førte op til Smaahytter med Ildsteder, hvor man kunde koge Kartofler, naar man selv havde gravet dem op af Marken. — Naar de mørke Aftener kom, flammede mangt et lille Baal heroppe. — Disse smaa Baal fortalte vidt og bredt ud over Højlandet om Kartoffelselskabeligheden der oppe.

Saa fandtes her ogsaa en prægtig Mosbænk. Dersom man var naaet saa langt frem, at man blev regnet til de »store Dreng«, kunde man faa Lov til at tilbringe Natten her for at kunne faa næste Morgens Solopgang at se. Spadserestierne her oppe var mange, og de førte langt ud.

Paa *Kirschberg* laa Anstaltens nye Kirkegaard, hvor desværre ret ofte i de følgende Aar Keilhauerfolkene skulde samles med grædende Taarer. Her jordedes den unge Musiker Wilhelm Karl, da han var druknet ved Badning i Saale, og ved Siden af ham hviler Christians unge haabe-fulde Søn, der var styrtet ned gennem en aaben Loftsluge. Fra *Kirschberg* skuer man ned paa Keilhauergaarden og over paa *Dissaubjærget*, hvor de ældste Elever selv anlagde en stor Gymnastikplads, som brugtes til Opvisninger. Her øvede man sig ligeledes i at skyde med de gamle Bøsser, som var i Behold fra Frihedskrigens Tid.

Steigeren var dog det højeste og det herligste af de omgivende Bjerge, og ofte gik man derop, fordi man herfra havde den videste Udsigt over *Thüringerwald*. Ved dens Fod udspringer det friske Væld *Schaalbach*, som gennemstrømmer Dalen og vederkvæger *Vandringsmanden*. Ret ofte holdt man om Sommeren sin Aftenandagt her oppe paa Høiden, og hvor opløftende var det ikke, naar Aftensalmen klang gennem den stille Dal, ledsaget af Faarehjordenes Klokkespil og Kirkeklokkernes Aftenringning. Der sad man længe, længe, medens Solen sank, og man vilde nødig hjem.

De Skove, som kronede disse Bjerge, bestod alle af

mørke Naaletræer, iblandet lidt Eg og Bøg; men saa et Foraar lod Frøbel en hel Vogn fuld af unge Birke køre op fra Schwarzadalen og af de store Drengte plante paa Kolmen. Og fra den Tid var der ogsaa paa Keilhauer-gaarden foraaersgrønne Træer til at fryde og fortrylle Øjnene.

For unge Mennesker fulde af Sundhed og Kraft var det et herligt Milieu at vokse op i. Et saadant Friluftsliv, som Frøbel her tumlede sig i med sine Drengte, fandtes paa den Tid vistnok ikke noget andet Sted i hele Tyskland.

Selvfølgelig begav man sig ogsaa ud fra de hjemlige Højder paa længere Udflugter, og da altid efter Landets Skik vandrende. Skulde nogen finde paa at tale om en Vogn, saa hed det straks med den dybeste Foragt: »Keilhauerfolk gaar, de kører ikke.»

Nej, Keilhauerfolkene vandrede med Stav i Haand og Randsel paa Ryg ned fra deres Bjerge, langs med Schaalbachs viltre Strøm og Schwarzas overskyggede Vande, og saa istemmede de med unge kraftige Stemmer Zöllners herlige Vandringssang om Mølleren, der ikke *kan* holde sig i Ro, fordi de urolige Vande i Mølledalene bestandig kalder paa ham, saa han *maa* gaa, *maa* af Sted, *maa* vandre. Den vil paa Dansk lyde omtrent som saa:

Paa Vandring gaar den Møller glad,
 Paa Vandring gaar den Møller glad,
 Paa Vandring!
 Den Vandring falder ham saa let,
 Endnu hans Fod blev aldrig træt,
 Endnu hans Fod blev aldrig træt,
 Paa Vandring, paa Vandring, paa Vandring!

Det Mølle vand har aldrig Ro,
 Det Mølle vand har aldrig Ro,

Det Mølevand!
 Fra Klippen styrter det saa brat,
 I evigt Brus ved Dag og Nat,
 I evigt Brus ved Dag og Nat,
 Det Mølle-, det Mølle-, det Mølevand!

Det Møllehjul fik aldrig Fred,
 Det Møllehjul fik aldrig Fred,
 Det Møllehjul!
 Det glider i den stærke Flod,
 Og hviden Skum staar op imod
 Det Mølle-, det Mølle-, det Møllehjul!

Den Møllesten saa tung og stor,
 Den Møllesten saa tung og stor,
 Den Møllesten!
 Den Møllesten maa ogsaa med,
 I Dansen hvirvler den af Sted,
 I Dansen hvirvler den af Sted,
 Den Mølle-, den Mølle-, den Møllesten!

At vandre er mit Hjertes Lyst,
 At vandre er mit Hjertes Lyst,
 At vandre!
 Vært og Værtinde takker jeg,
 Maa nu begive mig paa Vej,
 Maa nu begive mig paa Vej,
 Paa Vandring, paa Vandring, paa Vandring!

Som en Minderune om den Skole, Friedrich Frøbel den Gang havde rejst i Keilhau, skal nu til Slutning paa denne Skildring her anføres Uddrag af et Brev fra en taknemmelig Elev, Pastor Bernhard Bähring i Eichfeld:

»Det var i Foraaret 1824, at min gode Fader tog mig ved Haanden og førte mig fra den lille Landsby Eichfeld, hvor vi boede, gennem den grønne Eng, der gennemstrømmes af Schaalbach, til Keilhau. Det var vel et Kvarters Gang. I Keilhau laa nemlig den af Friedrich Frøbel oprettede »Allgemeine Erziehungsanstalt« (Nationalopdragelsesanstalt); Anstalten var dengang i sin første Blomstring. Min Fader havde da siden 1820 været Præst i Thüringen i Landsbyen Katzhütte. Misvækst og Standsning af alt Forretningsliv havde bragt stor Elendighed over Egnen, saa det var ganske umuligt for mine stakkels Forældre at have Raad til at sætte os i Skole. Da traadte den ædle Menneskeven Friedrich Frøbel hjælpende til og tilbød os stakkels smaa Søskende fri Skolegang hos sig.

Foruden mig var der min større Søster Laura og min mindre Søster Emilie. Vi bar en tarvelig Middagsmad i vor lille Kurv, og med den traskede vi af Sted straks om Morgen. Først efter Aftenandagten Kl. 7 vendte vi hjem. Hvor var vore Maver tomme, og hvor var vi sultne, men hvor var vi glade for alt, hvad vi lærte. Hr. Frøbel tog foruden os tre siden ogsaa mine andre Søskende Auguste, Wilhelm og Ottilie i sin Skole, og vor Skolegang i Frøbelanstalten blev Grundlaget for hele vor Fremtids Velfærd. Vi blev der stærke paa Sjæl og Legeme, saa vi siden hen i Livet uden Besvær og med frejdigt Sind kunde bære mangan Byrde og mangan tung Tilskikkelse; vi kom i Forbindelse med ædle Mennesker, ved hvis uegennyttige Hjælpsomhed vi naaede nærmere vort Livsmaal, end det ellers vilde have været Tilfældet. Endnu er kun jeg i Live af alle disse Søskende, og vore kære Forældre har allerede længe hvilet i deres Grav foran Kirken i Eichfeld, hvor saa mange Keilhauere har bekræftet deres Daabspagt hos min Fader.

Frøbels Elever findes nu spredte over alle Jordens Dele,

især er mange af dem gaaet til Amerika; men alle, som er paavirket af et ædelt Menneske med sand Dannelselse som Friedrich Frøbel i Thüringen, vil til alle Tider holde sammen i et aandeligt Slægtskab. Frøbels Opdragelsessystem vil til alle Tider bestaa blandt alle Systemer, fordi dets Løsen er *Gud, Natur og Menneskehed*. Det er Forbundet af disse tre, som paa Jorden alene kan grundlægge varig Fred og sand Kultur med Sædelighed blandt Folkeslagene.

I Paasken 1836 forlod jeg Anstalten efter at have nydt Undervisning der i tolv Aar og begav mig til Gymnasiet i Rudolstadt for der at studere Teologi. Da jeg siden kom til Jena for at studere videre, blev jeg indført i Familier ved en Skolekammerat fra Keilhau, Theodor Martin, hvis Fader var juridisk Professor. Ved deres Hjælp lykkedes det mig at erhverve mit Livsophold ved Manuduktion. Ogsaa i Heidelberg kom min Keilhaueruddannelse mig i høj Grad til Nytte.

Intet var dog mere heldbringende for mig som Gejstlig end dette, at jeg fra min Barndom var vant til Samlivet med Gud og til at søge ham i den Verden, som benævnes Skabningen. *Allt begynder med Gud, alt maa ogsaa ende med Gud*; thi Menigheden er betroet Præsten af Gud, at den skal gøres til et Tempel for Herren, saa Guds Rige kan blive Sandhed og ikke et Skin. Den sædelige Verdensorden, Guds Kærlighed og Næstekærlighed er, hvad der uagtet alle Forskelligheder gælder til alle Tider.

Friedrich Frøbel har ved sit Værk, »*Menschenerziehung*«, søgt at sætte dette ophøjede Maal for Mennesker til alle Tider. Maatte dog hans Opdragelsesgrundsætninger mere og mere gennemtrænge alt Skolevæsen, saavel Folkeskolen som den højere Skole! Skete det, saa var vi paa Vejen til Harmoni, til den sande Harmoni gennem Pligtopyldelse og Kærlighed til Fædrelandet, Lydighed under Statens Love, Agtelse for Øvrigheden, indsat af Gud, og Fordragelighed

mod anderledes tænkende; thi saa vilde Samarbejdet for den offentlige Velfærd uden Vanskelighed kunne tilvejebringes.

Af alle disse Grunde vil jeg, saa længe jeg lever, bestandig mere og mere taknemmelig, holde Friedrich Frøbels Minde højt i Ære.◊

I SVEITS

1831—36

Efter en kort Blomstringstid fulgte en ret hurtig Nedgang i Keilhaueranstaltens Elevantal. I Aarene 1825—29 var der blevet udbredt onde Rygter om Anstalten; man beskyldte Frøbel for frisindet Tænkemaade og regeringsfjendtlige Bestræbelser (Demagogische Umtriebe), hvilket var særligt ilde set i de Samfundslag, hvorfra Skolen skulde have Tilgang. De første Angreb blev imødegaaede ved en Undersøgelse, foranstaltet af den schwarzburg-rudolstadtiske Regering, der sendte Generalsuperintendent Zeh til Keilhau. Da dennes Beretning var anerkendende, blev der en kort Standsning i Angrebene. Men ved selve Skolen var der opstaaet et meget pinligt Pengespørgsmaal, foranlediget af Herzog. Frøbel med hans første og nærmeste Medarbejdere havde alle som de Idealister, de var, givet sig hen for Sagen og Ideerne. De havde bragt alt, hvad de ejede af Pengemidler eller kunde skaffe, som Offer for Foretagendet, med usvigeligt Mod og ukuelig Styrke havde de arbejdet for Anstalten Aarene igennem uden at spørge om personlig Fordel. Anstalten havde i den Tid haft en Fælleskasse, hvorfra hver især modtog Udbetalinger til sine særlige Fornødenheder i al Tarvelighed, intet derudover.

Men Herzog var ikke tilfreds hermed; han forlangte høj Betaling for sin Medvirkning, i det hele økonomisk Uafhængighed med Særeje, alt sammen noget, der paa den Tid

kun med stor Vanskelighed kunde tilvejebringes. Frøbel synes dog at have gjort Forsøg paa at tilfredsstille ham og at have ført Forhandlinger med ham i den Anledning; men da de ikke førte til Resultat, gav Herzogs onde Sindelag sig i det følgende Udslag i stærk Agitation mod Anstalten, saa Elevantallet i dette Aar gik ned fra 60 til 5.

Frøbel forsøgte nu først skriftligt at imødegaa de Angreb, der rettedes imod ham, men da det ikke frugtede, da de stadig vedblev og de bestandig mere rettedes imod ham personlig, bestemte han sig til at trække sig tilbage og overlade Anstalten til sine Venner og Medarbejdere. Det lykkedes da ogsaa den dygtige og energiske Barop at føre Anstalten frelst gennem Krisen, saa den i de følgende Aar kom til at staa som Moderanstalten for de yngre Institutioner.

Saa var det da i Aaret 1831, at Frøbel rejste bort fra Keilhau for at søge Raad og virksom Støtte hos sine Venner. Hans bedste Hjælper blev nu atter Ungdomstidens trofaste Raadgiver, Dr. Gruner i Frankfurt a. Main. Denne skaffede ham i Forbindelse med en sveitsisk Godsejer *Xaver Schnyder v. Wartensee*, som indbød ham til at komme til sit Gods, der var beliggende ved Sempachersøen i Luzern. Han ønskede nemlig med Undervisningsraadets Bemyndigelse at oprette en Undervisningsanstalt paa Grundlag af de frøbelske Principper.

Som vi vil se af det følgende, var Forholdene i Svejts ikke til Held for Frøbels Bestræbelser; Julirevolutionen af 1830 medførte stærke konfessionelle Brydninger mellem den katolske Kirke og de frisindede, til hvilke Frøbel, der i sin Bog *Die Menschenerziehung* (Menneskets Opdragelse) fremsætter en nærmest pantheistisk Livsanskuelse, blev regnet. Den katolske Kirke, hvis Læresætninger jo i saa høj Grad beror paa Dogmet om *Arvesynden*, har desuden aldrig kunnet forlige sig med Frøbels optimistiske Betragtning af Barnets Udvikling efter dets oprindelige Natur.

Saasnart Bekendtgørelserne angaaende Skolen blev indrykket i de lokale Blade, blev Frøbel atter udsat for Angreb, ofte af den laveste Art; men desuagtet samlede en Del af Egnens Folk sig om ham og opfordrede ham til at begynde Skolen. Rigtignok blev det jo ikke en Undervisningsanstalt, saaledes som han havde tænkt sig den. Det blev kun en Skole i to Klasser, hvoraf Frøbel selv underviste den ene og Ferdinand Frøbel, der nu var uddannet som Filolog, den anden. Ferdinands Søster Elise kom saa fra Keilhau for at føre Husholdningen for de to Mænd; og med hende sendtes fra Moderanstalten de tusinde kærlige Hilsener og desuden Pengehjælp.

Snart efter indfandt den praktiske Barop sig paa et kortere Besøg for at undersøge, hvorvidt der var Udsigt til, at Skolen i Wartensee skulde kunne drive det til noget.

Barop kom med Apostlenes Befordring, iført en gammel Frakke og med ti Daler i Lommen. Da han var kommet i Nærheden af Skolen og hos Befolkningen søgte Underretning om den, fik han at vide, at de paagældende Ledere var »Kættere«. Barop fik i det hele under sit Ophold det bestemte Indtryk, at uagtet Friedrich Frøbel selv og Ferdinand Frøbel med sled trolig i det med Undervisning, som begyndte Kl. 7¹/₂ om Morgenen og varede til langt ud paa Eftermiddagen, havde Foretagendet dog ikke Livskraft i sig, fordi Størsteparten af Egnens Folk var Katolikker.

Da der kort efter fra Borgere i Byen Willisau udgik Indbydelse til Frøbel om at oprette en Skole der for tyve Familiers Børn fra Byen og Omegnen, og man tilbød ham det derværende Slot som Skolelokale, fulgte han Indbydelsen og aabnede med 36 Elever en Undervisningsanstalt der. I Programmet, som udgik i den Anledning 1833, nævnes Frøbel som Forstander for saavel den gamle som den unge Undervisningsanstalt, Langenthal, Middendorff og Barop som

Bestyrere af Skolen i Keilhau og Ferdinand Frøbel som Medbestyrer af Skolen i Sveits.

Willisau havde en heldigere Beliggenhed end Wartensee, for saa vidt som Egnen var tættere befolket og ikke katolsk; men Frøbel var nu alligevel kommet for nær til Landskabet Entlibuch, hvor man var ivrig katolsk, og det fik han snart at mærke.

Barop var blevet hos Frøbel for at hjælpe ham med at sætte Skolen i Gang, saa han stod ikke alene ligeoverfor de ny Angreb, som nu blev sat i Værk imod ham. Det var atter Katolikkerne, førte af Stedets Præst, Dr. Meyer, og ganske særlig Kapuzinermunkene, der endogsaa tog deres Tilflugt til Haandgribeligheder, saa hans Liv af og til var i Fare.

Under disse Omstændigheder kunde den trofaste Hustru Wilhelmine ikke holde sig i Ro i Keilhau; hun maatte dele hans Farer, rejste til ham og ankom til Willisau, hvor hendes Nærværelse var ham til stor Trøst og Hjælp. Men Anstrengelserne for at holde Anstalten oppe gav hendes svage Helbred det sidste Stød, saa hun aldrig siden kunde genvinde det. Hun maatte nemlig her savne Hjælp til alt det grove Arbejde, fordi Katolikkerne boykottede Anstalten og enhver, som vilde arbejde der. De blev i det hele taget ved at være slemme og en ren Ulykke for Anstalten, idet de hindrede Egnens Beboere i at tilføre den Kostgængere.

Til sidst maatte Frøbel klage hos Autoriteterne over den haarde Medfart, han var Genstand for, idet han lod Barop rejse til Forbundsraadets Embedsmænd, Père Girard og Fogeden Edvard Plyffer, for at fremløse Besværinger og bede om Beskyttelse. Disse Mænd, som var i høj Grad interesserede i Folkeopdragelsen, raadede til blot at arbejde videre, søge at vinde Befolkningen og saa lade afholde en Opvisning.

Dette skete saa ogsaa.

Ved Opvisningen, der med kortere Ophold varede fra Kl. 7 om Morgenen til Kl. 7 om Aftenen, mødte alle Autoriteter fra Willisau og Udsendinge fra forskellige Kantoner.

Denne Opvisning blev en stor Sejr for Frøbel, idet Myndighederne nu tog fuldt ud Parti for ham, takkede ham for hans Arbejde i deres Land og som Støtte for hans Gerning overlod ham den Bygning, Skolen benyttede, uden Afgift. Tilmed blev Kapucinerne udviste af Kantonen.

Frøbels Klarhed i Fremstillingen, naar han stod lige over for sine Elever, hans Bestræbelser for altid at vække og udvikle og hans Metode: bestandig at hente sit Undervisningsstof fra Naturen og Omgivelserne havde, allerede snart efter hans Ankomst til Sveits, henledet Autoriteternes Opmærksomhed paa ham, saa man snart efter Oprettelsen af Skolen i Willisau havde sendt ham unge Lærere til Uddannelse paa et Kursus, der skulde vare halvandet Aar.

Dette Kursus blev nu i Aaret 1835 henlagt til Burgdorf og talte snart 60 Elever; ligeledes blev der oprettet en frøbelsk Undervisningsanstalt i Burgdorfs Waisenhus, og Frøbel blev udnævnt til Forstander for disse Institutioner. Han drog saa dertil med sin Hustru og lod Langethal og Ernestine komme fra Keilhau for at hjælpe med Gerningen. De kom til Sveits allerede ved Pinsetid, og Frøbel med Hustru havde lige før Afrejsen fra Willisau atter engang den Glæde at kunne samle en større Skare af Frøbelvenner omkring sig. Til Stede var:

Friedrich Frøbel, Wilhelmine Frøbel, Heinrich Langethal, Ernestine Langethal, Wilhelm Middendorff, Ferdinand Frøbel, Elise Frøbel, Louise Frankenberg, Adolf Frankenberg, Titus Pfyffer, Alex Roda, George Audemars.

I Burgdorf kom Frøbel altsaa nu til at virke i den samme By, hvor forhen Pestalozzi havde lagt Grunden til den nye Elementarundervisning. Og i Burgdorf var det, at han gennem Undervisningen i sin Elementarskole naaede til det

Resultat, at Børnene, saadan som de nu var flest, var ganske uskikkede til at modtage en vel ordnet og metodisk Undervisning, og at der blev ødslet en stor Del Tid bort, fordi denne Basis manglede.

Gennem disse Overvejelser førtes han saa ganske naturlig til Tanken om en Vækkelse til Undervisning for den førskolepligtige Alder, om en Opdragelse til Skolen, forinden der kan være Tale om en Opdragelse ved Skolen.

Det var altsaa Tanken om Børnehaven, der nu begyndte at skyde sine allerførste og allerspædeste Spirer i hans Sind.

FRØBEL OG BØRNEHAVEN

1836—1851.

Frøbel havde nu med korte Afbrydelser tilbragt fem Aar i Sveits. Denne Tid havde været rig paa Arbejde, paa Oplevelser og paa Kampe. Fra 1835, da han modtog Stillingen som Forstander for Waisenhuset i Burgdorf, havde Forholdene dog endelig bragt ham og hans Hustru en Smule Velvære. Der var en god og tiltalende Embedsbolig; han havde fri Station for sig og Familie, Medhjælpere og Betjening; der var desuden, hvad han aldrig i sit Liv før havde kendt til, en vel ikke stor, men fast aarlig Gage. Ydermere levede nu Langethals der med dem. Langethal underviste ved Skolen, og Fru Langethal skiftedes med Fru Frøbel til at forestaa Husholdningen, ligesom hun ogsaa hjalp hende med Opdragelsen, Undervisningen og Opsynet med de ni forældrelose Pigebørn, som var betroet til deres Varetægt. Og det var intet let Arbejde at sørge for dem i alle Maader og have Ansvar med at vaage over dem den hele Dag.

Ernestine var ikke uddannet til en saadan Gerning og havde aldrig udført den tidligere; men hendes kærlige Hjerte og hendes store Taknemmelighed imod den elskede Plejemoder, der nu var saa svag, gav hende Kraften og Dygtigheden, saa Wilhelmine begyndte at hygge sig i Forholdene, men hendes Helbred taalte ikke Bjergluften.

Og saa en Dag i 1836 var det hele forbi.

Frøbel besluttede, at nu vilde han hjem, hjem til Tysk-

land og virke for de smaa Børns Opdragelse til Undervisning; og snart skulde det være, ja næsten straks kunde man sige, for allerhelst vilde han rejse fra Burgdorf den 9. Maj, Aarsdagen for hans Afrejse fra Keilhau for fem Aar siden. Men da der jo var en Del at indrette til Rejsen, maatte han finde sig i, at Rejsens Dag blev bestemt til den 18. Maj. I den Anledning trøstede han sig saa med, at $2 \times 9 = 18$. Det blev dog heller ikke den 18. Det blev den 14. Maj.

Det havde nemlig været Frøbels Mening at rejse hjem til Keilhau og derfra begynde at virke for sine ny Opdragelsestanker; men saa den 14. Marts naaede den sørgelige Underretning til Wilhelmine om hendes Moders Død. Det blev nu nødvendigt straks at rejse til Berlin for at overtage Boet, idet Wilhelmine var eneste Arving; og saa maatte Besøget i Keilhau foreløbig opsættes.

Den 14. Maj rejste saa Frøbel og hans Hustru fra Burgdorf over Basel, Freiburg, Kehl, Strassburg og Leipzig til Berlin hvor de forblev til den 13. Septbr. samme Aar (efter *Prøfers* Opgivelser), da de afrejste til Keilhau.

Saa var Frøbel og hans Hustru da atter i det kære gamle Keilhau, hvortil de i deres Udlændighed saa ofte havde længtes tilbage; men det var jo ikke for at blive der. For Frøbel var det Øjeblikket, hvor han overskuede alt det gamle, inden han skulde føre det ny frem, som saa længe havde ligget i hans Bevidsthed og ventet paa Lejlighed til at blive kaldt til Live, fordi han Aarene igennem havde levet i saa mange materielle Bekymringer og arbejdet haardt for at holde sig dem fra Livet. Det var gennem Arven fra Wilhelmines Moder, at denne rolige Stund blev ham forundt, hvor han, efter at have betalt Barop hans betydelige Udlæg tilbage og ellers givet hver sit, et Øjeblik kunde dvæle i Fred og samle sig om sine nye Opdragelsesplaner. Han kalder dem for *Livsfornyelse*.

Medens Frøbel nu altsaa her fordybede sig i denne Livs-

fornylse og søgte at vinde frem til fuld Klarhed over, *hvad det var, han vilde, og hvorledes han vilde det*, var hans Hustru travlt beskæftiget med Tanken udefter for at skabe dem et nyt Hjem. De havde fundet et Hus i Blankenburg, »die Pulvermühle« kaldtes det fordem. Venligt og kønt lå det i Dalbunden ved den lille viltre Schwarza. Her skulde de bo; og saa arbejdede hun da nu paa at indrette og hygge Huset. Paa første Sal ligger de tre pæne Værelser, eller rettere sagt to Værelser og et Kammer med en Alkovedør, der har smaa Glasruder ind til Døgligstuen, og udenfor denne er Spisestuen med Dør ud til Gangen og den meget stejle Trappe. Her blev nu istandsat, malet og tapetseret, og saa samlede hun nu her sine Ejendele sammen, dem fra Keilhau og dem fra Berlin, og hun tog til Rudolstadt for at købe forskelligt Husgeraad og desuden Sofabetræk til Stuen med de grønne Vægge; men hun var ikke ganske enig med Frøbel, for han vilde have Sofabetræk, som var orange med sort Mønster, men hun vilde hellere have det grønt og rødt. Omsider stod da det hele færdigt, og hun var rørende lykkelig over at have et Hjem, som hun kunde kalde sit eget, et Hjem, hvor hun kunde hvile ud i sin Svagheit og være sig selv; og hun beskrev det for sin kære Svigerinde Caroline i et langt Brev, idet hun nævner ethvert Møbel, og hvor det har sin Plads. Og saa tilsidst lægger hun sine Hænder sammen og beder til den gode Gud, at han vil unde hende den Naade at blive der til sin sidste Stund. Og den Bøn blev hørt.

Det var den 16. Januar 1837, at de, kommende i Slæde fra Keilhau, gennem Sne og Is, tog deres ny Hjem i Besiddelse. Frøbel fandt sig kort efter et andet Hus i Schwarzadalen, hvortil han henflyttede sin ny Virksomhed, idet han her oprettede sin første metodisk ordnede Undervisningsanstalt, som han dog ikke benævnte *Børnehøve*, men en

„Anskuelses- og Selvudviklingsanstalt.“ Dette var sidst i April.

Han skaffede sig nu ogsaa et Par unge Medhjælpere, den ene var Unger fra Keilhau, den anden var Gyger fra Sveits, sendt af Langenthal. Tillige fik han en Snedker, som hed Löhn, til at udføre sine Beskæftigelsesmidler i saa mange Eksemplarer, at han kunde sige, at han havde et Lager. Der stod nu i Hundredvis af Trækugler og Træklodser, hele og delte, delte med lodrette Linier og vandrette Linier og Diagonallinier. Snedkeren maatte tilsidst arbejde for ham udelukkende.

Da Frøbel havde faaet sit Lager i Orden, hentede han i Hildburghausen praktiske Raad hos en dygtig Forretningsmand med Hensyn til Afsætningen af disse Beskæftigelsesmidler, som han nærmest tænkte sig anvendte indenfor Familiekredse. Han fik det Raad at kalde dem: „Lege- og Beskæftigelsesmidler for Barndommen og Ungdommen.“ Det var først langt senere, at han fandt paa at kalde sine Klodsæsker for „Gaver“.

Frøbels Undervisningsmateriel var nu opmagasineret i Forretningslokalet i Blankenburg; men det var ikke saa let at faa det solgt som at faa det lavet; og maaske var det det allervanskeligste at faa det ind i Familierne og lade dem faa Øje for, at Legen var ikke Leg alene, men at der var dyb Alvor paa Bunden. For at gøre Undervisningssystemet mere bekendt begyndte han saa Udgivelsen af et Søndagsblad med det smukke Motto: „Kom, lad os leve for vore Børn.“ men det gik alligevel kun smaat med Handelen, og det var jo slemt nok, da der var sat en Del Penge dæri.

Wilhelmine, den gode Hustru, gav da Frøbel sine bedste Raad, idet hun sagde som saa: „Dine Lege- og Beskæftigelsesmidler er gode nok, men jeg tror alligevel ikke, at du har noget Begreb om, hvor stor Forskel der er paa at se dem i og for sig og saa at se dem i Virksomhed i din Haand;

vil du, at Autoriteter og Befolkning skal gøres bekendt med dem, saa kommer du til selv at rejse rundt og vise dem frem og saaledes vinde interesserede for Sagen.

Dette Raad syntes Frøbel saa godt om, at han straks fulgte det. I Aaret 1838, da Eleverne fra Keilhau, under Førerskab af Barop og Frankenberg, foretog en Fodtur gennem Sachsen til Dresden, havde Frankenberg de fire første Gaver med i sin Taske. De havde tillige fra Prinsesse Caroline af Schaumburg-Lippe, som den Gang boede i Rudolstadt, et Brev med til Gymnasielærer Dr. Peters i Dresden.

Saasnart Frankenberg var bleven introduceret i Dr. Peters' Familie, hvor der var to smaa Døtre, trak han Legetøjet op af Lommen og begyndte Legen paa Frøbelvis, og Doktoren, som saa sine Børns Henrykkelse og Optagethed, var dermed vundet for Sagen og begyndte, vejledet af Frankenberg, ivrigt at studere de Opdragelsesprincipper, som laa til Grund for Anvendelsen.

Lykkelig var Frøbel, da en Indbydelse fra Dr. Peters kaldte ham til Dresden i December 1838. Doktoren havde samlet en Vennekreds med deres Børn; Frøbel legede med dem, og til Børnenes Glæde drog han nu fra Hjem til Hjem og fremviste Brugen af sine Gaver. Begejstringen for Frøbel voksede saa lavineagtigt i Dresden, at han maatte bede Middendorff komme fra Keilhau for at hjælpe til med Opvisningerne. Særlig de adelige Damer Reiska, v. Vitzthum, Hofpræst v. Ammon og Overhofmester v. Minkwitz forstod at vurdere Gaverne og det pædagogiske Fremskridt, der ved dem var foretaget med de mindre Børns Opdragelse. Der opstod en saadan Frøbelbevægelse i Dresden, at der snart ikke var et i Opdragelse interesseret Menneske, uden at han talte om Sagen.

Det var under disse Omstændigheder umuligt for Frøbel at løsrive sig og komme hjem i Julen; men vi ved af et Brev

af 3. Jan. 1839 fra Frøbel til Wilhelmine, som laa meget syg, at hans Sag fremmedes paa det bedste.

Den 7. Jan. Kl. 5 holdt Frøbel i Zwingers naturhistoriske Auditorium for 500 Mennesker et Foredrag om *Naturiagttagelse* som det første Led i den menneskelig Opdragelse. Dronningen af Sachsen var til Stede; og uagtet Foredraget *der* var bestemt til kun at skulle vare i en Time, talte Frøbel i fulde 3 Timer. Og hendes Majestæt holdt ikke alene ud, til det var sluttet, men dvælede bag efter endnu en halv Time i Forsamlingen og lod sig Gavernes Anvendelse forevise.

Nogle Dage efter blev Frøbel opfordret til at komme til Stede i en snævrere Kreds af lærde Pædagoger og Videnskabsmænd for at udrede og videnskabeligt begrunde sine Teorier.

Disse Dage hørte til hans Livs skønneste og sejrrigeste.

Der blev snart efter i Dresden oprettet en Lærestanstalt for Frøbelopdragelse, hvortil var indskrevet 24 Elever. Frøbel var selv medvirkende til i Byens tre Asyler at give Anvisning til Indførelsen af sine Metoder.

Frøbelanstalten i Dresden blev sat i Gang ved en Indsamling af frivillige Gaver. Adolf Frankenberg blev Lederen af den, og under hans Bestyrelse naaede den snart en saa rig Blomstring, at den, efterhaanden som Frøbelpædagogikken bredte sig i Tyskland, i en længere Række kom til at indtage en Førerstilling.

Fra Dresden kaldtes Frøbel til Leipzig, hvor han kom i Forbindelse med Bestyreren af Borgerskolen, Vogel. Denne var en Gudsøn af Superintendenten Hoffmann i Stadt-Ilm. Med dette Berøringspunkt som Grundlag blev han Frøbel en god Støtte der paa Stedet, idet han samlede en Kreds af Lærere, Lærerinder og andre pædagogisk interesserede Personer, for hvem han begyndte en Række Foredrag. I Bladenes Anmeldelse af disse forefaldt følgende Slutning paa

en Artikel: »Om Hr. Frøbel skulde faa Lyst til at fortsætte med sine Foredrag for os, da skulde vi atter glæde samles om ham for at høre ham.« Ogsaa her blev der tænkt paa Oprettelsen af en Frøbelskole; men det blev ikke til noget den Gang, da Frøbel ved Ilbud blev kaldt hjem til Blankenburg for endnu en Gang at se sin Hustru, der var døende.

Da Frøbel kom hjem, havde Wilhelmine ikke langt igen; men skjules maatte det for hende, at hendes egen gode Plejerske, den trofaste Louise, i de samme Dage var omkommet ved et Ulykkestilfælde. Saa satte Frøbel sig da ved sin Hustrus Leje og ydede hende den sidste Kærlighedstjeneste. Kun Middendorff, der var kommet fra Keilhau samme Dag, stod ved hans Side, da Wilhelmine udaandede den 13. Maj 1839.

Wilhelmine ligger jordet paa Kirkegaarden i Blankenburg. Blandt dem, der talte ved hendes Baare, var ogsaa Middendorff. Han talte omtrent som saa: »Mange ædle Kvinder har jeg lært at kende; men blandt dem alle var dog Wilhelmine Frøbel enestaaende. Saa højt var hun hævet over at søge sit eget, at hun midt under sine Lidelser selv opmuntrede Frøbel til at drage hjemmefra, bort fra hende, fordi han derved i Liv og Daad kunde tjene Menneskehedens Bedste. Underretningen om al den Fremgang, hans Bestræbelser havde i Dresden, var da ogsaa hendes største og sidste Glæde her i Verden.«

Frøbel blev efter sin Hustrus Død endnu nogen Tid boende i Blankenburg, hvor han paa Grund af sit Arbejde for det almindelige Bedste paa sin Fødselsdag den 21. April 1839 var bleven udnævnt til Æresborger. Han begyndte nu her et Uddannelseskursus efter sin Metode, men det var ikke stærkt besøgt som i Bürgdorf. Dog nævnes endnu Navne fra den Tid som Enslin, Anspach, Weit og Hochstedter, der alle blev uddannede til, hvad Frøbel kaldte

„Kinderführer“. Det var før 1840 endnu ikke gaaet op for ham, at Smaabørnsopdragelsen nærmest maatte blive den unge Kvindes Sag, idet Spørgsmaalet om den kvindelige Værnepligt, som nu er kommet saa stærkt frem, dengang endnu slet ikke stod paa Dagsordenen. De to unge Mænd Weil og Hochstedter er i øvrigt vel bekendte for deres gode Arbejde i Frøbelsagen. De forplantede nemlig de frøbelske Lege og Beskæftigelser til Frankfurt a. M., hvor de oprettede en Undervisningsanstalt i frøbelsk Aand.

Men naar Frøbel nu, som rimeligt var, ret ofte besøgte Keilhau og levede der med de unge Familier og deres Smaabørn, maatte han sige sig selv, at med Indførelsen af Beskæftigelse og Opdragelse for Folkets Børn i Asyl og andre Smaabørnsanstalter, hvilket kom den store Mængde af Smaakaarsfolk til Gode, havde han dog endnu ikke sagt sit sidste Ord; thi Børn, som sendtes til disse Steder, var jo i Regelen dog tre Aar gamle; *men før den Tid* —.

I Keilhau havde han set de unge Mødre lege og pludre med deres Børn, synge og danse med dem; og alt dette, taget under eet, var i Virkeligheden det første Stykke af det hele Opdragelsesarbejde. Og saa slog det endelig ned i ham, hvor uskikkede Mændene dog var til denne den første Del af Opdragergerningen, og at der maatte Kvinder til, ædle unge Kvinder med Modersind og Hjertevarme; og fra den Stund dette var gaaet op for ham, var ogsaa hans Fremtidsheld sikret, idet gode Kvinder overalt i hele Verden har taget Sagen op og baaret den frem.

Frøbels første Kursus for unge Kvinder havde større Tilslutning, det blev blandt andet besøgt af *Ida Seele*; men det naaede dog aldrig frem til at blive noget betydeligt. Tiden for disse Kursus var 6 Maaneder, men den blev undertiden forlænget og undertiden forkortet alt efter Forholdenes Natur. For at skaffe Eleverne praktisk Øvelse indbød Frøbel Omegnens Beboere til at sende ham deres Børn til Leg, og

der indfandt sig op imod halvtredsindstyve Børn af forskellig Stand. Frøbel fik nu af Blankenburgerautoriteterne overladt en Sal til sin Legestue. Der blev ogsaa, naar Vejret var godt, leget i Esplanaden, hvor de fyrstelige Damer fra Schwarzburg ofte indfandt sig som Tilskuere.

Men Arbejdet var for stort for eet Menneske. Om Morgen løb de smaa forvildede omkring, inden Frøbel kunde naa til dem fra Keilhau, hvor han nu af og til opholdt sig. Der blev altsaa klaget over Mangelen af en opsynshavende Kvinde.

I Aaret 1843 fik Ida Seele saa Ansættelse ved denne Legestue som Tilsynshavende med 32 Gylden for Halvaaret samt Kost og Bolig hos Fru Wolfram. Dertil lagde Frøbel saa en Thaler af sin egen Lomme. Men det var kun for Sommerhalvaaret.

Om Vinteren havde Blankenburgerfolkene Tid til at opdrage deres Børn selv. Og det gjorde de.

En Foraarsdag i 1840 var det, at Frøbel endelig fandt paa det Navn¹⁾, hvorunder hans Smaabørnsinstitutioner skulde brede sig i Tyskland, medens han levede, og efter hans Død opstaa i saa at sige alle Jordens Lande. Det var under en Vandring paa Steigeren ved Keilhau, at han en Dag, skuenende ud over Dallandet, raabte: „Nu har jeg det! *Børnehave* skal Navnet være!“. Der er ofte i Tidernes Løb blevet rystet paa Hovedet af dette Navn, især naar under smaa Forhold *Børnehavelegen* maatte foregaa i indelukkede fattige Stuer; man har ogsaa ment, at Frøbel har tænkt paa Børnene som smaa Haveplanter, der skulde opelskes. Men langt bedre stemmer det med Frøbels Tankegang at tyde Navnet „Den almindelige tyske Børnehave“ som et Idealbillede af det Samliv mellem ædle Kvinder og lykkelige Børn, der var Grundtanken hos Frøbel, og som stadig udformede sig mere og mere. Som han udtrykker sig i et Brev til Fyrstinden af Schwartzburg-Rudolstadt: „Jo mere

udelt jeg helliger mig den første Barnepleje, desto bedre indser jeg, at det som virkes for Menneskeslægtens første Opdragelsestrin, Barndommen, mindst kan udføres ' ved Manden, navnlig ikke ved ham alene, men at fremfor alt Kvindens moderlige Sind, Moderens kvindelige Ømhed, maa staa ved hans Side. Naar der nu paa ‚Haus über dem Keller‘ i Blankenburg er sat en Mindetavle med den Indskrift: ‚Friedrich Fröbel oprettede her d. 28. Juni 1840 sin første Børnehave‘, er der en Misforstaaelse til Stede. Legekolen for Smaa børn var jo allerede begyndt 1839 i Tilslutning til Uddannelseskursus for unge Mænd og Kvinder. Hvad der ved den Tid skete, var et kraftigt *Gennembrud* af den bærende Tanke hos Fröbel, der siden af hans Efterfølgere er nøjere udviklet som et Spørgsmaal om kvindelig Værnepligt paa Børneplejens Omraade.

I Aaret 1844 var det foreløbig forbi med Børnehaven i Blankenburg, idet Ida Seele ved Sommerhalvaarets Slutning forlod den mere end beskedne Stilling og modtog en Ansættelse som Fröbellærerinde i Darmstadt. Fröbel trak sig nu ogsaa tilbage til Keilhau, og der opholdt han sig, naar han ikke var paa Foredragsrejser. I denne Tid uddannede han de to unge Kvinder Louise Levin og Alvine Middendorff til Gerningen. ✕

Idet vi gaar ud fra Navnet ‚Børnehave‘ i den dobbelte Betydning, det fik for Fröbel og hans Efterfølgere: Hjem for Børn og socialt Lærested for unge Kvinder, skal vi her give en kort Udsigt over den praktiske Udformning, som Frøbels Tanker i disse to Retninger har faaet i Tidens Løb. Frøbels Beskæftigelsesmidler var fra først af tænkt som Læremidler for alle unge, fordi han med sin matematiske Sans saa de geometriske og stereometriske Grundformers Betydning for al nøjagtig Erkendelse, men snart kom han til Erkendelse af, at det særligt kom an paa at tilføre de mindre Børn disse Grundforestillinger, og at dette kunde ske under Legens

Form, afvekslende med andre tilvante eller opfundne Beskæftigelser, som han havde set i Asyler eller under Samarbejde med Pædagogen *Følsing* i Darmstadt. Legemidlerne betegnedes som *Gaver* til Børnene. Den første Gave var *Bolden*, der allerede skulde hænge over Barnets Vugge, for at dets Blik kunde have noget bestemt at fæste sig ved, og til Bolden knyttedes en Række smukke Boldlege, ledsagede af nette Smaasange. Den anden Gave var *Kugle, Valse og Tærning*, der kan benyttes til forskellige Lege, idet der er anbragt Huller og Pinde til at forbinde med. Tredje Gave er en lille Kasse med 8 Tærninger; disse bruges til at fremstille forskellige Ting, der kædes sammen ved en Fortælling. Fjerde til sjette Gave bestaar ligeledes af Byggeklodser, der kan sammensættes paa forskellig Maade og derved give Anledning til Fortælling og Samtale med noget ældre Børn. Det er ret mærkeligt at se, hvorledes Børnenes Fantasi finder Støtte og Næring ved disse Legemidler. Angaaende de nævnte Legemidlers og de øvrige Beskæftigelsesmidlers Anvendelse henvises til de specielle Vejledninger, af hvilke en Del er nævnt i den Literaturliste, som senere vil fremkomme. Den første Opdragelse i Børnehaven skulde altsaa ikke blot samle Børnene paa hjemlig Vis, men tillige skole deres Evner efter et trinvist opbygget System og derigennem modne dem til Skoleundervisningen. Tillige skulde Barnet gennem Børnehaven faa den første Fornemmelse af Samfundets Omsorg og Samfundets Krav, føle, at det skulde rette sig efter andre, og at det havde Pligter mod andre. Selvfølgelig kunde denne Opdragelse finde Sted i Hjemmet, særlig naar der var flere Børn, men for Frøbel stod dog *Børnehaven* som et ret nødvendigt Led i Opdragelsen, fordi den tillige skulde varetage en anden vigtig Opgave: den at give de unge Kvinder Lejlighed til at forberede sig til deres Moderkald. Man genkender her et Træk, der ofte fremhæves som ejendommeligt for den tyske Aand: den

storartede Evne til at organisere, at fremme Kræfternes Sammenspil. Hele Samfundet staar egentlig for ham som en stor Opdragelsesanstalt for den kommende Slægt, hvor enhver Udviklingsmulighed benyttes ved en til de mindste Enkeltheder beregnet Fremadskriden, støttet af en næsten ufejlbarlig Teknik.

Ved det store Arbejde, som baade i Frøbels Levetid og efter hans Død blev udført af begavede og ivrige Medarbejdere, navnlig af *Bertha v. Marenholtz-Büllow* og *Henriette Schrader f. Breymann*, naaede man til en friere Opfattelse og Anvendelse af hans Tanker og Fremgangsmaader, saaledes at Børnehaven alt efter skiftende Forhold i forskellige Lande kunde antage forskellige Former for Beskæftigelse og opdragende Indflydelse og navnlig faa Karakteren af et „udvidet Hjem“.

Op som *B. v. Marenholtz-Büllow* rigtig havde set, blev det *Folkebørnehaven*, det omdannede og forbedrede Asyl, der skulde faa en desto større Betydning, jo mere den sociale Udvikling gik i Retning af at skabe et Proletariat i Storbyerne, hvis Børn just trængte til disse store Hjem, fordi deres eget Hjem var opløst. Saaledes har Folkebørnehaven, ikke blot i Europa, men over hele Verden, ganske særlig i Nordamerika, vist sig som en opdragende Faktor og en Kulturfaktor og bidraget meget betydeligt til at raade Bod paa „de store Stenørkeners“ forraaende og fordummende Indflydelse paa Børnene i moralsk og intellektuel Henseende.

Men ogsaa den anden Side af Sagen: de unge Pigers Opdragelse til Erkendelse af deres Pligter mod Familie og Samfund er gennem intelligente Arvtagere af Frøbel (f. Eks. Professor *Zimmer*) kommet til sin Ret og har formet sig til Spørgsmaalet om „kvindelig Værnepligt“, som nu drøftes Verden over og til Dels virkeliggøres under ret forskellige Former.

I Bestræbelsen for en trinvis Udvikling af Barnets Evner kom man i den frøbelske Retning til Tanken om en *Overgangsklasse* (Vermittlungsklasse) som Mellemed mellem Børnehave og Skole. Hvor Tanken er virkeliggjort, har den haft en gavnlig Indflydelse bl. a. for de Børns Vedkommen- de, der af en eller anden Grund var sent udviklede, og Frø- bels Tanke har desuden bidraget stærkt til at bringe Anskue- lighed og Haandgøring som Støtte for Undervisningen ind i Skolens forberedende Undervisning.

Idet vi ser bort fra Frøbels Ensidigheder og nationale Be- grænsning, faar vi Øje for, at han har haft Held til at gribe og fastholde under Navnet *Børnehave* en af de store og frugtbare Tanker, hvor paa al sund Opdragelse og alt sundt Samfundsliv er grundet.

I sin knapt tilmaalte Fritid beskæftigede Frøbel sig her med literære Arbejder. Rigtignok var det 1838 begyndte »Søndagsblad« ophørte med at udkomme, fordi det ikke fandt tilstrækkelig Udbredelse, idet Frøbel ikke besad Evnen til at skrive populært. Men i Stedet for Bladet blev en herlig Bog til gennem Frøbels Samliv med de unge Familier i Keilhau og deres Smaabørn. Det er den smukke med Sange og Billeder forsynede Bog »Mutter und Koselieder«. Den fremstiller den unge Moders Leg med sit Barn, og enhver ung Moder vil i den kunne finde noget af sit eget.

I Aaret 1849 opholdt Frøbel sig en Tid ved Badestedet Liebenstein i Sachsen-Meiningen og gjorde her gennem sin Leg med Børnene, der samlede sig om ham i de grønne Enge, Bekendtskab med Baronesse v. Marenholz-Bülow, der i sine »Erindringer om Friedrich Frøbel« fortæller herom omtrent følgende:

»Det var i Aaret 1849, at jeg besøgte Badet Liebenstein i Thüringen og tog ind i det samme Hus, hvor jeg havde boet forrige Aar. Værtinden der fortalte mig da, at der paa den nærmeste Gaard opholdt sig en gammel Mand, som

man almindeligt kaldte den gamle Nar, fordi han løb omkring og legede og dansede med Børnene.

Nogle Dage efter traf jeg ogsaa ganske rigtigt paa denne Mand. Han var høj og mager, havde lange graa Haar og var Fører for en Flok Landsbybørn i Alderen fra 3—8 Aar. De gik to og to i Marchtempo op paa en Høj, hvor han stillede dem op til Leg og indøvede til Legen passende Sange.

Den Kærlighed og Taalmodighed, hvormed han udførte dette Arbejde, saavel som Mandens hele Væsen her ved Børnenes Leg havde noget saa rørende ved sig, at baade min Ledsagerske og jeg fik Taarer i Øjnene. Jeg sagde til hende: »Den Mand, som udfører denne Gerning, kalder Folk en gammel Nar, men det kan nok være, han er et Menneske af den Art, som Nutid og Samtid spotter, medens Elftertiden vil rejse Monumenter for ham.«

Da Legen var til Ende, gik jeg Manden i Møde og sagde: »Det lader til, at De beskæftiger Dem med Folkeopdragelse.« »Ja, det er just det, jeg gør«, svarede han og saa paa mig med et barnligt og venligt Blik. Og saa udspandt der sig snart en længere Samtale imellem os om Nødvendigheden af en almindelig Folkeopdragelse. Han fortalte mig saa, medens han fulgte mig tilbage til Liebenstein, at han havde lejet sig ind der paa Gaarden for at uddanne unge Kvinder til Opdragerinder, og saa førte han mig ind i en Stue, hvor der var forsamlet fjorten unge Piger, som var hans Elever. En af disse var den senere saa berømte Henriette Breyermann. Da jeg nu hørte hans Elever kalde ham »Hr. Frøbel«, kom jeg i Tanker om, at jeg tidligere havde hørt om en Mand af dette Navn, som underviste Børn, idet han legede med dem.

Da Diesterweg i Juni Maaned kom til Liebenstein, fortalte jeg ham ved hans første Besøg hos mig straks om Frøbel og mit Bekendtskab med ham. Han syntes at more sig

kosteligt over, hvad jeg fortalte. »Ja, ja!« svarede jeg, »i Morgen skal De nu gaa med mig og lære Frøbel at kende og overvære hans Undervisning.«

»Aa, maa jeg ikke være fri for det,« sagde Diesterweg. »Jeg kan nu engang ikke fordrage disse Undervisningsmetoder, hvor der kommer Leg med!«

Jeg fik ham dog alligevel overtalt til at gaa med.

Da Diesterweg nogle Gange havde overværet Frøbels Undervisning, blev han helt vunden for Metoden, og han udtalte sig som saa: »Ja, den Mand er virkelig noget af en Seer. Som ingen anden skuer han ind i Barnesjælens Inderste. Jeg er ganske betaget af ham.« »Ja,« svarede jeg, »det griber En som al ægte Begejstring for Sandhed og Menne-skevel.«

Men hele Sommerferien igennem kom Diesterweg om Morgen og stillede sig op udenfor Fru v. Marenholz-Bülows Vindue, og saa raabte han: »Kom nu, Fru v. Marenholz, for nu skal vi i Skole!«

Saa gik de hen for at høre paa Frøbels Undervisning; og paa Hjemvejen drøftede de saa hans Meninger om Menne-skevæsenets Udvikling, Frøbels Evolutionsteori, eller hvor vidt det var muligt, hvad han paastod, at Nationernes Skæbne ligger i Mødrenes Hænder.

Diesterweg blev fra nu af en af Frøbels afgjorte Tilhængere, og da Modgangens Dage kom, var han hans trofaste Ven²⁾.

Hvad Fru v. Marenholz angaar, saa var han saa lykkelig hos hende at finde ikke blot fuld Forstaaelse og Paaskøn-nelse, men et virksomt Medarbejderskab i Retning af at fremsætte sine pædagogiske Ideer skriftligt. Baronessen er nemlig Forfatterinde til flere Bøger om dette Emne*).

---

*) 1. Die Arbeit und die neue Erziehung. 2. Gesammelte Bei-träge zum Verständniss der Frøbelschen Erziehungsidee. 3. Das Kind und sein Wesen.

Baronesse v. Marenholz-Bülów indførte Frøbel hos Hertugen af Meiningen, og det fortælles, at da han kort efter nød den Ære at blive indbudt til Middag der, kom han til Stede i en Klædning, der havde en saa ubehagelig Lugt ved sig, at Herskabets Tjenere maatte aabne Døre og Vinduer for at rense Luften. Det blev dog snart opdaget, hvorfra den ilde Lugt kom; Frøbel maatte saa gøre Undskyldning, men lagde ganske rolig til: »Der kan de høje Herskaber nu se, i hvor høj Grad jeg kunde trænge til et andet Sted, hvor jeg kunde leve med mit Arbejde. Det Sted, hvor jeg nu har Bolig, er beliggende tæt op til en Kostald, og fra den er den slemme Lugt trængt igennem Væggen og ind i Skabet og har lidt efter lidt sat sig fast i mit Tøj.«

Det fortælles endvidere, at Frøbels oprigtige og beskedne Svar, givet med fuldstændig Fatning, i den Grad behagede de høje Herskaber, at det blev en Kilde til den Velvilje og Hjælp, der siden vistes ham i Retning af Oprettelsen af en Frøbelanstalt der paa Stedet. Hertugen overlod ham nemlig siden en stor Del af Slottet Marienthal, ligesom der skaffedes ham Pengemidler til Realisationen af hans Planer. Middendorff blev nu ogsaa af Frøbel kaldet til Marienthal, hvor han, som altid, vandt alles Hjerter. Ved det Foredrag, han der holdt om den ny Opdragelse, var ogsaa de høje Herskaber til Stede, og Hertuginde Ida skal have ytret: »Det er ganske umuligt ikke at holde af den Mand; naar man ser ham og hører ham tale, maa man straks give ham Ret i, hvad han siger. Saaledes strømmer hans Tale i Begejstring fra hans Hjerte, at den naar til vort.«

Louise Levin blev nu ligeledes tilkaldt for at yde sin Medvirkning ved den ny Lærestalt, bestaaende af Børnehave og Uddannelseskursus for Lærerindeelever, blandt hvilke der var en Datter af Diesterweg. I Juni 1850 kunde Frøbel atter drage ind i et stort lyst Hjem, smykket med Blomsterkranse af hans mange glade Elever, saavel Børn

som Voksne. Det var nu 11 Aar siden, han i Blankenburg havde grundlagt den første *Folkebørnehave*, eller egentlig *Legestue*. Det Tidspunkt var da nu kommet, som syntes at love Arbejdsro og Glæde over Frøbels Alderdom; han havde atter sit eget Hjem, og han kunde meddele Vennerne i Keilhau, at han snart vilde give den ny Anstalt en Husmoder ved at ægte sin gamle Elev Louise Levin.

Den 4. Aug. 1850 havde Frøbel sin lykkeligste Dag paa Marienthal, idet han der afholdt en Legefest med Børn fra ikke mindre end 5 Byer: Marienthal, Liebenstein, Schweina, Steinbach og Salzingen. Blot Forberedelserne til Dagen fyldte alles Hjerter med Glæde og Forventning. Da Middendorff ankom den 2. August, støvet og træet, og Frøbel gik ham i Møde, straaledede begge de gamle Venners Ansigter af den inderligste Fryd. Og efter at de havde anvendt den 3. August til sammen at gennemgaa alle Planerne for Festen, var alt i den skønneste Orden, en saa skøn Orden, som vistnok intet Menneske paa Jorden har haft i sine Sager undtagen Friedrich Frøbel; men var han ikke ogsaa den Mand, hvis Valgsprog var *at bevæge sig i Orden er at bevæge sig i Fornuft*? Og hvor stor var ikke den Aften Spændingen paa Marienthal? Man gik frem og tilbage i den store Sal, den med de fire Vinduer mod Parken, man kiggede efter Skyerne, Stjernerne og Vinden og ængstedes for, hvad Vejr Morgendagen vilde bringe. Men Vor Herre var den Dag god mod Frøbelfolkene. Den 4. August blev en pragtfuld, solrig Sommerdag, klar og kølig, ret smaa smuk, som man kunde ønske den.

Kl. 2 om Eftermiddagen stod Frøbel og Middendorff paa Altensteiner Plateau for at modtage Gæsterne, og snart marcherede Børnene fra de fem Byer ind, førte af deres *Kinderführer* og *Kindergärtnerinnen*. Hver af Afdelingerne havde sin egen Farve i Skuldtersløjferne og Blomsterkrans paa Hovedet. Det var et herligt Skue; og i Skovbry-

nets Skygge stod Forældre, Bedsteforældre og Venner og glædede sig over deres Børns Glæde. Under Sang marcherede de smaa frem paa Pladsen og ordnede sig med stor Præcision i otte smukke Kredse. Og saa begyndte Legen; og som de legede! Straalende af Glæde, hede af Betagethed, og med den umiskendeligste Alvor viste de deres smaa Færdigheder frem, som de Børn, der ved, hvad det gælder, som de Børn, for hvem Arbejdet er Leg og Løg Arbejde. Blandt andet legede de den smukke Blomsterleg til Melodi af Mozart, hvor Børnene ordner sig i smaa Kredse, der forestiller lige saa mange forskellige Blomsterbede, men tilsidst udvider sig i en stor smuk Krans, der betyder den nationale Krans af Egeløv. Og da vilde Jubelen ingen Ende tage, de jævne Folk fra Landsbyerne, Embedsmændenes Familier og de fine Badegæster fra Liebenstein, alle følte de sig i dette Øjeblik *kun* som Tyskere, og Frøbel følte, at denne Dag var den skønneste i hans Liv, fordi han paa den saa sin Tanke om den nationale „Lebenseinigung“ (Samfølelse) ført til Sejr.

Saaledes fortæller Baronesse Bertha v. Marenholz-Büllo i sin Bog „Erinnerungen an Friedrich Frøbel“ om denne Dag.

Efter denne Dag fulgte andre smukke Dage, hvor Frøbel bestandig var lige arbejdsom, lige virksom, lige stærkt optaget af Planer for sit Arbejdes Fremme i Mariantal med omliggende Byer som for sin Arbejdsmetodes Udbredelse til andre Steder.

Som alt fortalt, havde Frøbel meddelt sine Venner, at han, i Ønsket om at give sin Undervisningsanstalt en Forstanderinde og selv i sin Ensomhed knytte et ædelt Menneſke til sig, agtede at indgaa Ægteskab med sin trofaste Medhjælperſke Louise Levin. Da han nu var en Mand paa 69,

og Louise var passeret de 35, vil det muligvis vække nogen Forundring, at Vielsen ikke fulgte umiddelbart paa denne Meddelelse. Dette havde sin Grund i, at visse Vanskeligheder blev rejst mod Forbindelsen af Familien og Vennerne i Keilhau. Men Frøbel holdt fast ved sit Forsæt om at give *sit* Hjem en Husmoder og sine Kursus en Forstanderinde, og Louise Levin skulde det nu være, ihvorvel hun ikke havde den fine boglige Hovedstadsdannelse, som Wilhelmine havde haft, og vanskelig kunde indtage samme Stilling i Frøbelkredsen som denne. Men Louise var Pligtopyldelsen selv, havde fra sin Ungdom været Frøbels varme Beundrer, og i Begejstringen for hans Ideer stod hun ikke tilbage for nogen; og saa — hvem udreder vel alle de fine Traade i Baand, som knytter Mennesker sammen — saa var der visse Erindringer fra en Trængselstid, de fordem havde levet sammen i Keilhau, da Louise var Frøbels Elev og skulde uddannes i Gerningen; men samtidig skulde hun hjælpe til i Husholdningen, og det er jo ikke let at være to Steder paa een Gang. Og Frøbel, han havde boet som Gæst paa sin egen gamle Skole, levede der i et lille mørkt Værelse og led vistnok mange Savn. Og saa huskede hun, at en Dag, da de skulde begynde deres Arbejde, havde nogen taget det fine linierede Papir, som han havde lagt til Rette til Undervisningen, og brugt det til Smørrebrødspapir. Ak! da brast hans *Livsharmoni*, som han ansaa for ethvert Menneskes Pligt at oparbejde med sig selv, det var for første og eneste Gang, han blev hidsig; han raabte, at han havde ikke det Sted paa Jorden, hvor han kunde gemme sine Sager, saa han kunde finde dem igen. Med det Hjertelag, hun alt den Gang havde for ham, hvor gjorde det hende dog Ve!

Og saa den Gang, da nogen udtalte sin Misfornøjelse med, at han sad og skrev Bøger, som ikke indbragte noget — det var den Gang, han arbejdede paa „Muffer und Koselieder“,

hvor hun dog huskede det stærke Indtryk, hun modtog af denne Hensynsløshed.

Frøbel havde været paa en Foredragsrejse i Hamburg. Derfra lagde han Hjemreisen over Keilhau og Blankenburg for at faa ordnet forskelligt til den forestaaende Forandring i Louises Forhold; men han havde ikke haft Held til at faa gennemført de Dispositioner, han ønskede truffe for at sikre hendes Fremtid, og han saa udtrættet og medtaget ud. Han klagede dog ikke, thi det var hans faste Overbevisning, at alle Prøvelser og Skuffelser bringer os Menneskebørn idel Velsignelse ved at lære os Taalmodighed. Herlig var hans Hjemkomst til Marienthal, hvor alt var smykket til Fest i Anledning af, at den unge Hertug af Meiningen hjemførte sin Brud. Han selv blev modtaget i den af Louise indrettede ny Bolig af en stor Flok unge Lærerindeelever, der slog Kreds om ham i den dejlige grønne Park og modtog ham med Lærelystens Glæde og Forventning. Og Frøbel var, som altid, rede til at dele ud af al sin Viden; af sin Aands rige Skatte øste han ud til sine Omgivelser. Han tilbragte hver Morgenstund med dem i fri Luft, paa Vandringer i den skønne Egn, hvor han fortalte dem om Mos og Stene, om Vandløb og Vandskel, saa deres Øjne blev aabnede for alle Skabningens Vidundere. Siden underviste han dem indendørs og gav dem beredvilligt hver Time af sin Dag. Om Eftermiddagen kom Smaabørnene fra Schweina for at lege og Badegæsterne fra Liebenstein for at se paa Legen og høre paa Frøbel. Der kom mange interessante besøgende til Marienthal, og Frøbel var lykkelig; saa lykkelig var han ved sit Arbejde, at han glemte alt andet, endogsaa sine Bekymringer med Hensyn til Fremtiden; han kom atter til Kræfter ved Livet i den skønne Natur, uagtet hans Dag var saa optaget, at han maatte bruge Nætterne til sin omfattende Brevveksling. Saaledes fortsattes Arbejdet hele Eftersommeren, i hvilken Tid Louise ogsaa bestandig kom ham nær-

mere og forstod ham bedre. Med stor Omtanke og Kærlighed forstod han at vække hendes Selvtillid, saa hun ikke følte Betænkelighed ved den store Aldersforskel imellem dem, men kun dvælede ved Tanken om den Lykke, det var for hende, at være den, der var udset til at hjælpe ham, naar hans Kraft ebbede ud, og han blev afhængig af sine Omgivelser. Ja, da var hun den, som vilde vise ham sin Taknemmelighed for det gode, han havde gjort mod alle Tysklands Kvinder ved at lære dem at blive den rette Moder for deres Børn.

Som vi før har hørt, var Frøbel en Ven af Fester. Han sagde om dem, at de var store Livsværdier i Tilværelsen, fordi de vækkede alle gode Tilskyndelser og satte Milepæle i Menneskelivet. Han var jo ogsaa selv en stor Mester i at sætte Fester op. Af alle Fester fandt han dog ingen skønnere end Julefesten, som han kaldte Kristenkærlighedens Fest. I denne Henseende finder vi ham uforandret den samme Aarene igennem. Engang i hans Ungdom, da Keilhauerskolen endnu var ganske lille og fattig, havde han nær sat Livet til paa de vildsomme Bjergveje ved Græifenstein, fordi han i Snøfog var vandret til Blankenburg for der at hente Midler til Afholdelse af en Julefest for sine Dreng. Og nu, paa Højden af sin Virksomhed som Folkeopdrager, holdt han her i Marienthal, omgivet af sine mange Venner, Lærere og Elever, en Julefest, saa herlig, at skriftlige Beretninger om dens Forløb, hans Tale, hans Festlege, Elevernes Sange, Gaver og Blomsterkranse endnu er at læse i senere Optegnelser af hans Medarbejdere og Arvtagere.

Efter Nytaar blev Arbejdet atter optaget paa Marienthalersanstalten; Tiden gaar hurtig, naar man har travlt; og snart blev det Foraar.

Frøbels Bryllup med Louise skulde nu ikke udsættes længere. Det blev berammet til 2. Pinsedag, den 9. Juni 1851. Louise havde ingen Slægtninge levende at indbyde til sin

Højtidsdag; men Middendorff og Baronesse v. Marenholtz-Bülow var nærværende. Middendorff førte hende til Brude-skamlen, og Baronessen ledsagede Frøbel. Louises Elever havde syet hendes Brudekjole, og Julie Traberth fra Eisenach havde flettet hendes Krans. Vielsen blev foretaget af Pastor Rückert, Sognepræst til Schweina, og Højtideligheden fandt Sted paa Marienthal. Til mange Festligheder var der ikke Tid, da Pinseferien var kort, og Arbejdet skulde genoptages, men det behøvedes heller ikke; thi for de to var det jo det bedste, at der var noget at bestille. De foretog en lille Udflugt til Reinhardsbrunn. Den blev begunstiget af det skønneste Vejr og Nydelsen af Junimaanedes fulde Blomsterpragt. Og da de kom hjem, havde Lykken taget Bolig hos dem. Louise stod ikke mere alene i Verden, og Frøbel vidste, hvem der kærlig vilde pleje ham i hans sidste Stund og sidde ved hans Leje, naar Døden kom. Ja, lykkelig var hun ved nu endelig at være den tilbedte Mands Hustru, og som saadan optraadte hun med ædel Værdighed. Nu var det hendes Ret at pleje ham, som kun en god Hustru kan; hans Tanker og hans Interesser havde hun alt længe delt.

Det var en lykkelig Stund. Eleverne strømmede til. Børnehave og Frøbelskole blomstrede, og hurtige Fremskridt kendetegnede de unge Kvinders Arbejde, naar de med muntert Sind gik til deres Gerning, hvor hver Dag bragte Fornøjelse og Forfriskning. Frøbel havde jo den vidunderlige Evne: at gøre det daglige Liv til en eneste Fest. Vennerne fra Keilhau og andre gode Bekendte gæstede hyppigt det fornøjelige Hjem med de mange unge Mennesker, ligesom ogsaa den nu snart berømte Undervisningsanstalt modtog hyppige Besøg af interesserede Pædagoger.

Ja, det var en lykkelig Tid! men blot en altfor kort Tid. Kun nogle faa Uger varede den; thi Omskiftelsen var nær.

Man var ved denne Tid midt i Reaktionen efter Februarrevolutionen 1848, man frygtede alle Frihedsbestræbelser og fulgte fra Magthavernes Side med særlig Aarvaagenhed Bevægelser i de akademiske Kredse. En Nevø af Frøbel, *Karl Frøbel*, var indviklet i Irisindede Bestræbelser i politisk og social Retning, hvilket henledte Opmærksomheden paa Navnet *Frøbel*; muligvis har ogsaa andre Omstændigheder³⁾ gjort Frøbels Virksomhed mistænkelig, i det hele var Magthaverne tilbøjelige til at betragte alt, hvad de ikke forstod, som noget besværligt og uheldigt — det maatte ikke være til.

Sommeren gik mod sin Slutning; men endnu var der mange fornemme Gæster paa Liebensteiner-Kuranstalten. Paa den Tid af Aaret frembød Parken et mangfoldigt og broget Skue ved de mange fremmede, som færdedes der. Man havde paa forskellig Vis Opmuntring og Fornøjelse af at gøre sig en Spadseretur i denne Kurpark. Man kunde ogsaa gaa ind i Kursalen og læse Aviserne og der træffe Bekendte. Det var just det, Frøbel og Louise gjorde, da en Kurgæst nærmede sig Frøbel og rakte ham en Avis, idet han sagde: »Er det Dem bekendt, Hr. Frøbel, at Børnehaverne nu er forbudte i Preussen?« Nej, det var ikke Frøbel bekendt. Han troede det ikke, kunde ikke tro det. Han maatte selv se det; han greb derfor Avisen og læste, men desværre, det var kun altfor sandt⁴⁾. Frøbel og Louise betragtede hinanden bedrøvet; men de havde Erfaringens og Resignationens Ro. Det havde den unge Skare af Elever, som nu flokkedes om dem, ikke. De larmede, græd og ræbte op og var i høj Grad oprørte over den Uretfærdighed, som blev begaaet imod dem. Nogle var allerede i Virksomhed ved Børnehaverne, andre havde just fuldendt deres Uddannelse, de ganske unge var helt utrøstelige. Alle var de saa lykkelige over Undervisningen paa Marienthal, over den Udvikling, de modtog ved Samlivet med Frøbel og

Louise, og saa Kammeratskabet med alle de andre unge; de græd, ja de græd! Slaget var faldet brutalt!

Som den Kampens Mand Frøbel var og under det lange Agitationsarbejde for sin Sag havde været, undlod han naturligtvis ikke at sætte et helt Felttog i Gang for at frelse sin Frøbelskole, der nu just var naaet frem til en herlig Blomstring; Avisartikler, Erklæringer, Henvendelser til Autoriteter, ja endogsaa til Regeringen, alt satte han i Værk; men det var forgæves. Hans varmhjertede Velynderinde, Bertha v. Marenholz-Bülöw, søgte selv Foretræde hos Preussens Konge, Friedrich Wilhelm den 4., og forelagde ham Sagen. Det nyttede altsammen ikke, den hellige Alliances Tid var inde, den, der ikke taalte Fremskridt paa noget Punkt. Baronessen fik vel Tilladelse til at indgive et skriftligt Andragende til Fordel for Frøbel; men Svaret blev ubarmhjertigt det samme, at *Forbudet maatte ved Magt stande.*

Saa var Slaget altsaa tabt — foreløbig.

MAJ. 23

JA. MARENHOLZ

SIDSTE LEVEAAR OG DØD

1851—1852

I denne tunge Tid, som nu fulgte, da den virksomme Mand maatte se Frugterne af ti Aars Bestræbelser for Børnehaven splittet til alle Sider, og der hver Dag maatte tages Afsked med en eller anden af de unge, som skulde rejse bort, var dog den Trøst forbeholdt Frøbel, at Vennernes Skare flokkedes tættere end nogen Sinde om ham. Baronesse v. Marrenholtz-Bülow opholdt sig til Stadighed hos ham og fulgte hans Udvikling af sine Teorier med den største Interesse. Om dem samlede sig en stor Skare af Tysklands mest interesserede Skolefolk, blandt disse Diesterweg, Pösche, Dr. Peters m. fl. Naturligvis kom ogsaa den trofaste Middendorff bestandig fra Keilhau, saa ofte han kunde undværes der. Disse Venner enedes om at faa fastslaaet, *at Frøbels Modstandere ved deres Forfølgelser kun naaede til at bevise, at de var indjanget i Fordomme, at de ikke havde studeret hans Skrifter tilstrækkeligt, og at de aldeles ikke havde noget Begreb om det Arbejde, der var nedlagt i dem, og om den Offervillighed, der skulde til at befatte sig med Gerningen og med Grundighed sætte sig alvorligt ind i dens Enkeltheder. Forfølgelsen kunde vel for en Tid faa Magt til at standse Fremskridtet, men aldrig til at udrydde den Sæd, der var udsaaet; og blev den end nedtraadt, saa vilde den dog spire paa ny.*

De samme Mænd med flere stævnedes allerede i September 1851, altsaa samme Aar, til et Frøbelmøde i Liebenstein;

det blev meget stærkt besøgt. Det varede i tre Dage, og særdeles vigtige pædagogiske Spørgsmaal sattes under Diskussion, f. Eks.:

1. *Om Opdragelse af smaa ikkeskolepligtige Børn, navnlig gennem Børnehaven.*
2. *Om Kvindens pædagogiske Kald og hendes Uddannelse for samme.* m. m.

Al Frøbellærerinder deltog ligeledes et stort Antal i dette Møde. Skal vi nævne de bekendteste af dem. Foruden *Louise Frøbel* var der *Henriette Breymann*, *Julie Traberth*, *Pauline* og *Minna Schellhorn* fra Meiningen; alle aflagde de Vidnesbyrd til Fordel for Børnehaven. *Betty Graue* fra Rudolstadt, som var forhindret i at komme selv, havde sendt en Skrivelse, som blev læst op af *Emilie Stieler*.

Efter Formiddagsarbejdet med Foredrag og Diskussion var der om Eftermiddagen Legefest for Børnene under Frøbels egen Ledelse.

Den 29. September sluttede Mødet med en Udtalelse.

Saa efter dette sad Frøbel stille hjemme og tænkte sig om. Sorgen og Kampen havde efterhaanden undergravet hans Livskraft, og han var ikke ret sig selv mere. Han begyndte at skrante lidt og turde ikke mere færdes ude i alt Slags Vejr; heller ikke kunde han efter gammel Sædvane fra Keilhau om Aftenen bestige Højderne for at se Solnedgangen.

Saa var der en Ting, som smertede ham mere end noget andet, det var, at hans Modstandere frakendte ham det at være en Kristen. Der var nogen, som holdt ham for Ateist. Hvor var det dog uretfærdigt! Det syntes han da. Havde han ikke sagt i *Die Menschenerziehung*: *„Enhver Opdragelse, som ikke grunder sig paa den kristelige Religion, er uden Frugt.* Og i mange Aar havde den Morgenandagt, han holdt

i Keilhau, været Dagens højtideligste Stund. Og Julefesten! Havde han ikke forstaaet i sin Skole og i sit Hjem at gøre den til en sand Kristenkærlighedens Fest, som nu den Gang han i Hulvejene imellem Greifenstein og Keilhau, i Vinter-natten, nær havde sat Livet til ved at hente, hvad der skulde bruges til Keilhauerfesten. Og nu i Bajern! — i Trangen til at knæle ved Herrens Bord havde han en Gang vandret flere Mil til en protestantisk Kirke! Hans Tanker frikendte ham. Nej, Ateist var han ikke.

Og han grublede videre. Her i Tyskland snærede saa mange Baand; men var der ikke Amerika, Frihedens Land? Der vilde sikkert hans ny Opdragelse finde den rette Jordbund og vække Interesse. Han maatte forsøge paa at komme derover. Og han satte Louise i Gang med at skrive til Filadelfia for at faa Forbindelse med en Broder, hun havde der. Maaske kunde det dog lykkes. Ak! Frøbel glemte, at han var en gammel Mand. Men *rigtigt* saa han. Amerika blev just den nye Opdragelses Land; det var vistnok det første Land, som lagde Folkebørnehaven ind under Folkeskolen. Frøbel vilde med sin forberedende Opdragelse i Børnehaven før Skolen netop skabe *praktiske* Mennesker. Det er just dem, Amerika har Brug for.

I Vinteren 1851—1852 arbejdede Frøbel endnu flittigt som altid for sine pædagogiske Ideer; men ret ofte, naar han havde arbejdet over Evne, sank han helt træt sammen. Inderligt kunde han have ønsket at have sin kære Middendorff, der i alt forstod ham saa godt, til Hjælp; men det kunde nu ikke lade sig gøre, for Middendorff kunde ikke undværes i Keilhau saa ofte, som Frøbel ønskede det.

Da Frøbels „Wochenschrift“ (Ugeskrift), som havde bestaaet et Aar, paa Grund af manglende Pengemidler maatte gaa ind, begyndte Dr. Marquart i Dresden Udgivelsen af et nyt Tidsskrift „Zeitschrift für Friedrich Frøbels Bestrebun-

gen, og det indeholdt bestandig værdifulde Bidrag fra hans Haand.

I November og December 1851 skrev Frøbel til Dr. Marquarts Tidsskrift: *„Über das Princip, das Wesen der Erziehung überhaupt, über das christliche Princip und Wesen der Kindergärten.“* Vi ser af denne Artikel, hvor uendeligt magtpaaliggende det var ham at tilkendegive for Almenheden, at Optrækkelsen i Børnehaven skete paa kristeligt Grundlag. Det nævnte Kapitel slutter med de bekendte Ord*): *„Kommt, lasst uns den Kindern leben!“*

Og han gjorde mere endnu. Han lod følge Middendorffs Redegørelse for ni forskellige Aars Julefester i Keilhau, hvor han alt forhen uden nogen Art af Vaklen havde forestaaet og ledet den hellige Højtid og bestandig fremstillet Jesusbarnet som Barndommens Ideal.

Ved sin Fordybelse i alle disse Teorier glemte han dog ingenlunde det praktiske Arbejde, men skrev en omfattende Anvisning til Benyttelsen af *„Stikkerne.“*, som vi her hjemme har kaldt Arbejdet med de smaa Pinde, som danner Indledningen til Tegning og Skrivning. (Gid dog alle disse Anvisninger var mere bekendte, end de er!)

Saa endelig kom det for Smaabørnsundervisningen aller-værdifuldeste: *„Über die Vorschule oder die Vermittlung zwischen Kindergarten und Schule.“* Denne Afhandling er henvendt til en Elev, som han tiltaler med: *„Werthgeschätzte liebe Emma!“*

Dette maa nødvendigvis anføres her, fordi man deraf ser, hvor meningsløst det er, naar der handles med Børnehaven, som om den var et uvedkommende Brudstykke for sig. Nej, det er den ikke; den er og skal være et Led af hele Børneopdrækkelsen, hvor Børnehavens Fortsættelse er *Overgangs-*

---

*) Kom, lad os leve for vore Børn!

klassen, der benytter det fra Børnehavens øverste Afdeling*) givne Grundlag, for gennem en Udvidelse af Stoffet at gøre Barnet modent til Skolen.

HALVFJERDSINDSTYVEAARSDAGEN.

1782—1852.

Den 21. April fejredes Frøbels Fødselsdag paa den skønneste Maade af alle hans Venner og Elever. Fri for al Bitterhed bevarede han sin Livsharmoni: sin Klarhed, sin Ro, sin Tro, sit Haab og sin Taknemmelighed for den Livsførelse, der var forundt ham, til det sidste. Alle Omgivelser stod for hans Øje som en forklaret Verden, som han elskede, som han tilbad og som han takkede for, at det var forundt ham at leve i.

Det rosenfarvede Morgenlys, de kvidrende Fugle, de duftende Foraarsblomster, den smukke Sang i Korallstil, hvor med Dagen blev indledet, hvor frydede det ham alt sammen. Saa talte han med sin kære Røst til Forsamlingen, og saa førte man ham ind i den med Blomster overdaadigt smykkede Dagligstue. Her var ogsaa Fødselsdagsgaverne ordnede; og forskellige smukke Sange, digtede i Dagens Anledning, blev afsungne af de tilstedeværende, de vekslede med Taler i bunden og ubunden Stil. — Herligt var det for alle, som elskede ham, at Fødselsdagen blev den skønneste Dag, han havde levet.

*) Naar Smaabørnene, som nu, sendes os fra det tredje fyldte Aar, ja endogsaa før, bør enhver velordnet Børnehave være *klassedelt i 2—3 Afdelinger*; hos Frøbel er rigt Lærestof til alle, om blot de unge Lærerinder gav sig Tid til at tilegne sig det.

I de lyse Foraarsdage, som nu fulgte, foretog han gentagne Vandringer til de smukke Steder paa Egnen, som var ham saa kære; med noget Besvær lykkedes det ham ogsaa at bestige flere Udsigtspunkter. Den 3. Juni afrejste han over Ruhla og Wutha med Jernbanen til Gotha, hvor han var indbudt til at deltage i en Lærerforsamling. Han fik den venligste Modtagelse af Diesterweg og andre Venner og blev vist den største Hæder af hele Forsamlingen. Til Tak skildrede han sin Undervisning i Naturkundskab, idet han gik ud fra sine egne Erfaringer og Oplevelser, og han blev hørt med den største Beundring og Opmærksomhed af alle. Særlig plejede han at tale med Børnene om Smaahaverne, hvoraf de havde deres Glæde, nævnede hver Plante ved Navn og lod dem se dens Udvikling. Tilsidst besøgte han Fru Herolds Børnehave. Dette var den sidste Lærerforsamling, Frøbel besøgte, og sidste Gang, han talte som Lærer.

Efter nogle Dages Svaghed blev Frøbel den 6. Juni angrebet af den Sygdom, som førte til Døden, men var bestandig under denne glad ved, at han havde levet i denne dejlige Verden, at han havde faaet Lov til at elske Gud, Mennesker, Børn og Blomster og den gode Louise, som ikke veg fra hans Leje⁶). »Jeg er lykkelig,« sagde han, »thi mig er givet alle Goder i Verden, og hos mig dvæler min kære Hustru og min bedste Ven« (Middendorff var kommet). Han tog i de følgende Dage Afsked med alle Vennerne, som kom, og bad dem alle elske hverandre, ikke udelukke nogen. Dette sagde han med løftet Pegefinger.

Frøbel udaandede stille og roligt den 21. Juni 1852. Han blev jordfæstet i Schweina og fulgt til Graven af en uoverskuelig Sørgekare. Først talte Pastor Rückert, siden Middendorff. Han bad Vennerne ikke glemme den Mand, som havde givet alt, hvad han ejede af Kraft og Viden, Menneskekærlighed, Offervillighed og Tid hen for menneskeligt Fremskridt, uden at modtage andet til Gengæld end Utak.

Han priste ham som den Aandens Stridsmand, der desuagtet havde vidst at bevare sin Livsharmoni, sin Hjertefred og sin Sjæls indre Lykke. Heller ikke havde han nogen Sinde forlangt Tak for sine Bestræbelser, men ret ofte sagt: »*Tak mig ikke med Ord, tak mig med Gerning og i Tavshed.*«

Nu tav han selv stille for evig.

Man rejste paa hans Grav i Schweina et Mindesmærke, sammensat af Tærning, Cylinder og Kugle.

Paa det staar at læse: »Kommt, lasst uns den Kindern leben!«

For dem, der maatte ønske nøjere Kendskab til Frøbels Liv og Værk, nævner vi, foruden Frøbels egne Skrifter, der er udgivne af Wichard Lange, Berlin 1862, og Fr. Seidel, Leipzig 1883—84, og Baronesse v. Marenholz-Bülows Skrifter, der er nævnt S. 81, Hanschmanns udførlige Biografi: Friedrich Fröbel, die Entwicklung seiner Erziehungsidee in seinem Leben, 3 Aflage, Dresden 1900, Prüfer: Fr. Fröbel, Leipzig 1914. En kort Oversigt over hans Opdragelsestanker giver *H. Trier*, København 1871, en længere lærerig Oversigt over disse Tanker, set i Sammenhæng med andre Pædagogers, findes i *Otto Anderssens* »Billeder af Dannelseslivets Historie«, III Bind. Kristiania 1912.

En udførlig Literaturfortegnelse forberedes til senere Udgivelse.

I de senere Aar er adskillige Punkter af Frøbels Liv, Gerning og Tankegang blevet Genstand for nøjere Belysning; eksempelvis nævnes følgende Spørgsmaal, hvortil der er henvist ved Tal paa vedkommende Steder i det foregaaende:

1) Opfattelsen af Navnet »Børnehave«, se S. 75—76.

2) Se Fr. Thomassen: Breve til Fr. Frøbel og hans Hustru fra A. Diesterweg. Kbh. 1907.

3) Forbudet mod Børnehaverne, se S. 89. Her maa man uden Tvivl regne med, at *Frøbel selv* ved en ivrig Agitation for sine Tanker om en *fuldstændig Omformning af alt Skolevæsen*, særlig betonet i et Møde, som han holdt i Rudolstadt 17.—19. Aug. 1848 for c. 300 Deltagere, havde vakt Opmærksomhed, formentlig ogsaa Uro hos Magthavere og alle, der holdt paa det bestaaende. Deres Mening var jo, at Skolen skulde have et *religiøst* og kirkeligt Præg.

4) Beretningerne om, hvorledes Fr. fik Meddelelse om Forbudet, lyder noget forskelligt; Fremstillingen er derfor omtrentlig.

5) Sammendrag, se: Eleonore Heerwart: Frøbels letztes Lebensjahr.

I øvrigt vil der i Dansk Frøbeltidende fra Juli—August 1916 blive optaget en Række Artikler til Supplering af Bogens kortfattede Fremstilling. Heri vil ogsaa blive optaget saadanne Tilføjelser og Rettelser, som den nyere Frøbelforskning maatte give Anledning til.

KORTFATTET TIDSTAVLE.

- / 1782 21. April: Frøbel fødes.
 1799—1801 Studier i Jena.
 1806 Fr. begynder sin Huslærergerning hos Familien v. Holzhausen.
 1808—10 ~~Studier i Göttingen og Berlin.~~ *Ophold hos P.*
 1813—14 Deltagelsen i Befrielseskrigen.
 1814—16 Assistent ved det mineralogiske Museum i Berlin.
 1816—17 Optragelsesanstalten i Griesheim anlægges, den flyttes til Keilhau.
 1818 Frøbels første Ægteskab.
 1820—26 Udgivelse af Skrifter, deriblandt »Die Menschenerziehung«.
 1831—36 Opholdet i Svejts.
 1837—44 Ophold i Blankenburg, Grundlæggelse af »Børnehaven« og Uddannelsesanstalt.
 1844—48 Rejser og Foredrag, Møde i Rudolstadt, se S. 100, Note 3.
 1849 Ophold i Liebenstein.
 1850 Flytning til Marienthal.
 1851 Frøbels andet Ægteskab, Forbudet mod Børnehaverne.
 1852 21. Juni: Frøbel dør, begravet i Schweina.

Trykt hos J. Jørgensen & Co. (Ivar